

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра дошкільної та початкової освіти**

**ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ МОЛОДШОЮ ШКОЛОЮ**

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
спеціальності: 013 Початкова освіта
освітньої програми: Початкова освіта.

Позашкільна освіта

Хаджиміті Тетяна Григорівна

Керівник к.пед.н., доц. Рашидов С.Ф.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент к.біол.н., доц. Баштовенко О.А.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри дошкільної та початкової освіти
(назва випускової кафедри)

протокол № 6 від «4» січня 2023р.

Завідувач кафедри

Шанова Д.Т.

(прізвище, ініціали)

Робота прокинута публічний захист на відкритому засіданні ЕК

«23» січня 2023 р.

Оцінка 95 відмінно
(за столальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК

Вікторія Біла О.О.

(прізвище, ініціали)

02125467

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	11
1.1. Історичні аспекти формування екологічної культури.....	11
1.2 Зміст та структура екологічної культури.....	19
1.3. Аналіз сучасних досліджень щодо проблем екологічної культури молодшого школяра.....	25
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС.....	32
2.1 Способи та прийоми формування екологічної культури учнів початкової школи.....	32
2.2 Позакласна робота як площина для формування екологічної культури молодшого школяра.....	36
2.3. Програма формування екологічної культури в початкових класах у позаурочній діяльності «Екологічна культура».....	38
Висновки до другого розділу.....	52
РОЗДІЛ 3: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	56
3.1. Експериментальне дослідження формування екологічної культури в початкових класах.....	56
3.2. Впровадження програми позаурочної діяльності з формування екологічної культури в початкових класах.....	67
3.3. Аналіз результатів впровадження програми позаурочної діяльності з формування екологічної культури в початкових класах.....	69

Висновки до третього розділу	75
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	85
ДОДАТОК А: ІНСТРУКЦІЯ ДО ОПИТУВАЛЬНИКА.....	89

ВСТУП

Актуальність. Сьогодення потребує негайних рішень щодо збереження та захисту довкілля. Людство наразі зіштовхнулося із глобальними екологічними проблемами. Так вирубка лісів, знищення цілих видів флори та фауни, нераціональне використання природних ресурсів, неправильне сортування та утилізація відходів, пошкодження озонового шару тощо. Саме діяльність людини є основним чинником появи зазначених проблем. Якщо дане твердження не буде донесено підростаючому поколінню, то ми не зможемо прогнозувати вирішення екологічних проблем в майбутньому.

На сьогоднішній день у дітей, втім, як і у дорослих, переважає споживчий підхід до природи, низький рівень сприйняття екологічних проблем як особистісно значимих. У разі екологічної кризи необхідно створення нової концепції взаємодії суспільства з природою. Це завдання носить як соціальний, екологічний і технічний, так і моральний характер, оскільки продиктована потребою сформувати в людей екологічну культуру, засновану на усвідомленні нерозривного зв'язку людини з довкіллям, відповідальне ставлення до природи, розуміння необхідності її збереження майбутніх поколінь. Це знайшло відображення у відповідних документах: матеріалах другої конференції ООН з навколишнього середовища, програми «Екологічна освіта населення України», у законі України «Про охорону навколишнього середовища», де сказано: «Організація та розвиток системи екологічної освіти, виховання та формування екологічної культури віднесено до основ охорони навколишнього середовища». З метою формування екологічної культури у суспільстві, виховання дбайливого ставлення до природи, раціонального використання природних ресурсів здійснюється екологічне просвітництво у вигляді поширення екологічних знань про екологічну безпеку, інформацію про стан довкілля та використання природних ресурсів.

Відповідно сучасні педагоги мають реалізовувати основні принципи екологічної освіти, екологічного виховання як спосіб формування екологічної культури, насамперед, молодших школярів. В основу організації особистісно орієнтованої освіти покладено особистісну ситуацію, тобто, сукупність умов та обставин, що породжують особистісно значуще для учня ставлення до того, що він бачить, чує, робить. Вона зачіпає та актуалізує смислову, рефлексивну, оцінну, мотиваційну сфери особистості, звернена до власних думок та почуттів школяра, спонукає вибирати, оцінювати, наділяти змістом, творчо перетворювати, приймати відповідальне рішення. Така ситуація зачіпає переживання учня, його внутрішній світ, забезпечує особистісне залучення дитини безпосередньо до процесу екологічної освіти, у сферу екологічних проблем, знань, цінностей.

Таким чином, склалися явні протиріччя:

- між суспільною потребою в екологічно грамотній особистості та недостатньою результативністю екологічної освіти у школі;
- між необхідністю формування екологічної культури учнів молодших класів та недостатньою розробленістю у педагогічній науці даного процесу;
- між особистісною орієнтацією сучасної освіти та неготовністю школи до реалізації особистісно орієнтованої екологічної освіти.

З названих протиріч випливає проблема: як забезпечити формування екологічної культури молодших школярів? Актуальність проблеми визначила вибір теми дослідження: «Формування екологічної культури молодшого школяра».

Метою дослідження є комплексний аналіз визначень, вимог та наповнення педагогічного процесу формування екологічної культури в учнів початкових класів з розробкою відповідного методологічного забезпечення такого процесу.

При цьому в роботі акцентується увага на послідовному вирішенні

наступних завдань:

- 1) дослідити історичні аспекти формування екологічної культури в історії педагогіки;
- 2) проаналізувати зміст та структуру екологічної культури;
- 3) вивчити сучасні дослідження щодо проблематики екологічної культури;
- 4) проаналізувати способи та прийоми формування екологічної культури молодшого школяра;
- 5) дослідити позакласну роботу як площину для формування екологічної культури учнів початкових класів;
- 6) розробити та запропонувати програму з формування екологічної культури в початкових класах у позаурочній діяльності «Екологічна культура»;
- 7) експериментально перевірити процес формування екологічної культури в початкових класах в позаурочній діяльності засобами розробленої програми;
- 8) проаналізувати досвід впровадження розробленої програми в педагогічний процес;
- 9) проаналізувати результати впровадження програми позаурочної діяльності з формування екологічної культури в початкових класах.

Об'єктом дослідження є вивчення екологічної культури в умовах сучасної української школи.

Предметом дослідження є аналіз способів формування екологічної культури в учнів початкових класів.

Для досягнення мети дослідження і вирішення означених завдань були використані наступні **методи дослідження**:

- 1) *описовий метод*, який використовується протягом усього дослідження

під час роботи з науковими публікаціями з питань формування екологічної культури учнів;

2) *метод наукової класифікації*, який використано у першому розділі дослідження під час аналізу історичних аспектів формування екологічної культури учнів;

3) *метод структурного аналізу*, який дозволяє виділяти структурні компоненти екологічної культури;

4) *метод моделювання*, на базі якого створюються та пропонуються програма формування екологічної культури в учнів початкових класів;

5) *метод соціологічного опитування*, який використовується для оцінки експериментального дослідження результатів впровадження програми у педагогічну діяльність у третьому розділі дослідження.

Джерельну базу дослідження складають праці вітчизняних та зарубіжних вчених таких як Н.Ф. Виноградова, Н.С. Дежнікова, О.М. Захлібний, І.Д. Зверев, Б.Т. Лихачов, Н.Ф. Реймерс, Л.П. Салєєва-Симонова, І.Т. Суравегіна, І.В. Цветкова та інших.

Наукова новизна роботи полягає у поданні комплексного дослідження, яке включає у себе як дослідження розуміння змісту та структури екологічної культури, вимог щодо організації педагогічної діяльності такого профілю, авторського методичного забезпечення відповідної діяльності.

Практичну значущість дослідження обумовлює можливість використання отриманих результатів для організації педагогічного процесу у сучасній початковій школі. Методичні рекомендації можуть бути використані при підготовці вчителів до такої діяльності.

Достовірність результатів дослідження забезпечується обсягом аналізованого матеріалу, методологією і загальнотеоретичною базою дослідження, залученням праць авторитетних зарубіжних і вітчизняних фахівців з педагогіки та психології, що складають практичну базу магістерської роботи.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження

були викладені у двох публікаціях у наукових виданнях:

- 1) Хаджиміті Т. Екологічне виховання і освіта як базовий концепт екологічної культури молодших школярів. XII Всеукраїнська студентська науково-практична конференція. *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента*. Вип. 12. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2022. - С.88-91
- 2) Хаджиміті Т. Способи та прийоми формування екологічної культури молодшого школяра. IX Міжнародна науково-практична конференція «MODERN RESEARCH IN WORD SCIENCE28-30.11.2022» Львів 2022. Збірка тез конференції ISBN 978-966-8219-86-3 та УДК – С. 990-994

Структура роботи обумовлена метою і завданням дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатку. Список використаної літератури охоплює 53 джерела теоретичної та довідкової літератури. Загальний обсяг роботи становить 90 сторінок.

У вступі визначаються тема і завдання дослідження, зазначається його об'єкт, предмет, задачі, методи та теоретична база.

У першому теоретичному розділі, розглядається історичні аспекти формування екологічної культури, визначаються зміст та структура екологічної культури та аналізуються сучасні дослідження щодо проблем екологічної культури у школі.

У другому розділі досліджуються способи та прийоми формування екологічної культури, вивчається позакласна робота як площина для формування екологічної культури учнів початкової школи, пропонується програма з формування екологічної культури учнів початкової школи.

У третьому розділі наводяться експериментальне дослідження формування екологічної культури учнів початкової школи засобами позакласної діяльності, аналізується процес впровадження такої програми та результати даної діяльності.

Висновки магістерської роботи відображають результати проведеного дослідження.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

1.1. Історичні аспекти формування екологічної культури

Наразі треба чітко зрозуміти що без екологічної освіти, екологічного виховання та екологічній свідомості неможливо сформувати екологічно культурну особистість. Адже на всіх етапі становлення людства чітко прослідковується нерозривність цих понять.

Формування екологічних уявлень молодших школярів відбувається у процесі екологічної освіти і нерозривно пов'язано з нею. Тому насамперед потрібно зрозуміти, що включає в себе поняття «екологічна освіта». Існує декілька визначень цього поняття. Розглянемо деякі з них.

Так І.М. Пономарьова вважає, що екологічна освіта представляє собою педагогічну і методичну область знань про організацію процесу розвитку екологічної культури [33, с. 36].

О.М. Захлібний відносить екологічну освіту до елемента освіти загальної та пов'язує її з оволодінням учнями новими основами взаємодії природи та суспільства [13, с. 3].

М.Ф. Реймерс визначає екологічну освіту як педагогічно цілеспрямований вплив на учнів, в процесі якого вони засвоюють наукові основи вирішення проблем взаємодії суспільства і природи, опановують прикладні знання, практичні уміння, навички охорони природи [45, с. 46].

В. А. Сластенін вважає, що екологічна освіта – це не частина освіти, а новий зміст і мета сучасного освітнього процесу – унікальний засіб збереження та розвитку людини та продовження людської цивілізації [42, с. 20].

Л.В. Моїсеєва дає екологічній освіті таке визначення: «Екологічна освіта – це безперервний процес навчання, виховання та розвитку особистості, спрямований на формування системи наукових та практичних

знань та умінь, ціннісних орієнтацій, поведінки та діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього соціально-природного середовища та здоров'ю» [31, с. 49]. На наш погляд, це визначення найбільш повноцінно характеризує екологічну освіту дітей молодшого шкільного віку.

Метою екологічної освіти, з погляду Л.В. Моїсеєвої, є становлення екологічно-культурної особистості та суспільства як сукупності практичного та духовного досвіду взаємодії людства з природою, що забезпечує його виживання та розвиток. Слово «освіта» має на увазі єдність навчання та виховання. Розвиток екологічної культури, на думку автора, дозволяє повною мірою охопити всю систему взаємодії людини з природою, оточуючими її людьми на основі гармонізації відносин людини з довкіллям [31, с. 49].

Спілкування з природою викликає в дітей емоційний відгук, прояв симпатії до світу, прагнення наблизити його себе, пізнати, зрозуміти. Але в той же час, діти які не отримали низки уявлень про природу, ставляться до неї споживчо, а часом і безжально, завдаючи їй шкоди. Нерідко це трапляється не за злим наміром, але за незнанням.

В.А. Сухомлинський теоретично і буквально довів, що бережне та дбайливе ставлення дітей до природи складається в процесі роботи з покращення природного середовища. Творець виділяв, що природа сама по собі не має можливості виступати вихователем, виховує тільки інтенсивну взаємодію з нею [43, с. 32].

Освоєння уявлень про природу як естетичну, моральну, пізнавальну та інші цінності, неминуче народжує гуманне ставлення до природи, усвідомлення її самоцінності. Таким чином, в одному ряду з тим, що природа є джерелом життєвих засобів і існування людини як біоорганізму, вона забезпечує і можливості людського розвитку в інтелектуальному, емоційному, чуттєвому напрямку.

Так, Л.І. Пономарьова вважає, що дітям потрібно продемонструвати двоякий стан людини в природі: як біоорганізму, який залежить від інших,

складових природи, і як суспільної істоти, здатної впливати на природу, визначаючи та регулюючи напрями та характер своїх впливів [41, с. 37].

Необхідно підкреслити, що система екологічної освіти в українській педагогіці формувалася на різноманітних принципах, звернення до яких дозволить нам визначити його зміст. Загальнонауковими у разі виступають принципи:

- загального зв'язку, діалектичної логіки, що розкриває загальні зв'язку та сторони;
- об'єктивності та системності;
- змінності та розвитку;
- єдності історичної та логічної;
- географічний принцип, що розкриває природні та соціальні системи;
- аксіологічний принцип або принцип відображення, що забезпечує гуманістичну спрямованість змісту.

Введення освітніх стандартів початкової загальної освіти поставило перед учителем конкретні завдання та шляхи реалізації екологічного виховання на першому ступені школи. У документі показується стандарт орієнтований на становлення особистісних характеристик випускника («портрет випускника початкової школи»):

- любить свій народ, свій край і свою Батьківщину;
- поважає та приймає цінності сім'ї та суспільства;
- допитливий, активно і зацікавлено пізнає світ;
- володіє основами вміння вчитися, здатний до організації своєї діяльності;
- готовий самостійно діяти та відповідати за свої вчинки перед сім'єю та суспільством;

- доброзичливий, вміє слухати та чути співрозмовника, обґрунтовувати свою позицію, висловлювати свою думку;
- виконує правила здорового та безпечного для себе і навколишніх людей способу життя.

При уважному прочитанні складових «портрета випускника початкової школи» стає очевидним, що всі перелічені якості в тій чи іншій мірі є складовими екологічної культури особистості. У нових стандартах визначено вимоги до результатів освоєння основної освітньої програми початкової загальної освіти.

При аналізі особистісних результатів Державного стандарту з початкової освіти знаходимо, що вони повинні відображати формування цілісного, соціально орієнтованого погляду на світ у його органічній єдності та різноманітності природи, народів, культур та релігій. Предметні результати освоєння Державного стандарту з урахуванням специфіки змісту предметних областей включають конкретні навчальні предмети. Система екологічних понять включена до змісту предметної області «Суспільствознавство та природознавство».

Спираючись на проведені дослідження у галузі загальної екології О.М. Захлібний, Б.Г. Йоганзен виявили, що екологічно грамотне ставлення до природи формується поступово під впливом навколишньої дійсності та навчання. Творцями представлено головне завдання екологічної освіти у формуванні в людини готовності до раціональної діяльності в природі, при якій зберігається існуюча природна рівновага або створюються можливості для її відновлення.

Дані вчені виділили три основні параметри готовності людини до взаємодії з природою:

а) орієнтування людини у різноманітних об'єктивно існуючих взаємозв'язках природних об'єктів та явищ, залежності природи від людини;

б) здатність оцінювати стан взаємодіючих компонентів з погляду їхнього екологічного благополуччя;

в) здатність та прагнення діяти в природі, не завдаючи їй шкоди.

На думку авторів, одним із головних завдань екологічної освіти є формування у дітей молодшого шкільного віку уявлень про цю готовність взаємодії людини та природи. У педагогіці процес взаємодії суспільства (людини) та природи розглядається у двох аспектах:

- використання природи як засобу виховання;
- формування певного ставлення до природи відповідно до рівня розвитку та потреб суспільства.

В історичному плані пріоритет належить першому напрямку. У класичній педагогіці обґрунтовані та розвинені положення про зміст знань про природу, значення природи у морально-естетичному становленні особистості, про місце та значення спілкування з природою для молодшого школяра.

Таким чином, формування екологічних уявлень у молодших школярів – це безперервний процес навчання, виховання та розвитку дитини, спрямований на становлення її екологічної культури, яка проявляється в усвідомлено правильному відношенні до природи.

Екологічна культура як дисципліна виникла у межах культурології. Загострення екологічних проблем стало причиною потреби у цій дисципліні та потреби у переосмисленні значень природи у житті людини. На тлі екологічних проблем стала розвиватися екологія, первісним предметом досліджень екології був пошук знань про рослинні та живі організми. Згодом об'єктом вивчення стала біосфера, а в 70-ті роки XX століття розвивається напрямок соціальної екології, де об'єктом вивчення стають відносини між людиною і природою, тобто центральним об'єктом стає проблема формування екологічної культури, розвивається поняття екологічної культури, її структура та методи розвитку.

В цілому поняття екологічної культури включає в себе рівень сприйняття людьми природи та навколишнього світу, ставлення до цих двох понять та осмислення власного місця у світі. Також авторами виділяються такі значення:

Екологічна культура – це спосіб узгодження природного та соціального розвитку, при якому забезпечується збереження навколишнього природного середовища.

Екологічна культура – це спосіб з'єднання людини з природою засновуючись на більш глибокому її пізнанні і розумінні.

Екологічна культура – це сукупність норм, поглядів і установок, що характеризують ставлення суспільства, його соціальних груп до природи.

В ході розвитку поняття екологічна культура були визначені її основні функції:

1. Адаптивна. Культура – це спосіб адаптації людини до природи.
2. Аксіологічна. Культура – це спосіб освоєння цінностей природи та передачі їх у суспільстві.
3. Соціалізуюча. За допомогою екологічної культури людина знаходить гармонію у відносинах з природою.

Метою екологічної культури позначають узгодження відносин між людиною і природою, одним із важливих завдань автори виділяють формування ціннісного ставлення до природи у людини.

Категорійний апарат екологічної культури розроблявся у кілька етапів.

Етапи розвитку екологічної культури:

1. Міфологічний. Людина не виділяється з природи як окрема істота, вона нерозривно пов'язана з нею і є її частиною. У міфології найчастіше були змішані персонажі тварин та людини: русалки, кентаври, сирени. Це дає нам розуміння того, що у той період екологічна культура людини характеризувалася єдністю з природою.

2. Далі екологічна культура диференціюється на галузі. Людина виділяється зі світу природи і стає її центром, відповідно до цього формується споживче ставлення до природи.

3. Цілісний. Людина позначає проблеми, пов'язані з екологічною культурою, прагне гармонії з природою та розвитку екологічної свідомості та мислення. Починаючи з цього етапу активно обговорюються проблеми та розробляються методи щодо формування екологічної культури та екологічної особистості.

У процесі розвитку екологічної культури, важливим постало питання її формування в особистості. Це складний процес формування екологічного світогляду підсумком, якого стає раціональне використання природи та усвідомлене виконання екологічних правил і вимог з актуалізацією особистої відповідальності за збереження навколишнього середовища. Засобами формування екологічної культури протягом часу було використано різні методи:

1. Державна підтримка: нормативно-правова база з основами екологічного виховання у системі освіти, екологічне просвітництво.

2. Розробки в екологічній педагогіці, екологічній психології та екології понять екологічної культури та освіченості, розробка психолого-педагогічних методів з формування екологічної культури.

3. Виховання у ній ідейно-моральних цінностей ставлення до природи.

Наступною віхою розвитку екологічної культури стає біоцентризм. Екологічна свідомість означає цінність організму природи і ставить їх поряд з правами людини. Яскравими представниками цього напрямку є Г. Торо та А. Швейцер. Розуміння природи засноване на природних законах: порядок і баланс, до втручання людини. Природа тут досконала, наділена духовними якостями і містить у собі принципи життєдіяльності.

Р. Емерсон, Дж. Катлін, Дж. Мьюїр розробили основні положення біоцентризму [44, с. 17]:

- 1) Синкретичність світу: світ – це єдине ціле, де немає суб'єктів та об'єктів, людського і не людського;
- 2) Біосферний егалітизм усі мають цінність та право на життя. Цінність кожного визначена не ресурсами, а самоцінністю.
- 3) Принцип екологічного самозабезпечення: використання природних ресурсів має здійснюватися лише у межах потреби самозабезпечення. Головними є якість життя як задоволення духовних потреб.

Таким чином, віха розвитку біоцентризму та його ідей, принесли екологічній культурі інший погляд на природу та людину. Від людини вимагали психологічної включеності у світ природи та іншого сприйняття її цінності.

Дані напрями стали передумовами у розвитку екологічної свідомості та в цілому екологічної культури людини. Наприкінці ХХ століття увага до екологічної культури посилилася. На даний момент розвитком екологічної культури займаються екологія, біологія, філософія та педагогіка. Методологічним апаратом наук розробляються системи забезпечення екологічним знанням, ціннісними орієнтирами як фактором виховання екологічної культури, форми та методи екологічної освіти. Як і раніше, актуальними залишаються пошук стратегій та технологій екологічної освіти, вивчаються проблеми формування екологічної свідомості особистості, розробляється структура екологічної освіти її мети, завдання та методи. Важливою є проблема виховання екологічно-культурної особистості, яка володіє екологічними знаннями, поважає цінність природи і відчуває інтерес до неї, гуманні почуття: доброту, любов, співчуття.

Сьогодні ознакою екологічної культури, з визначення даного поняття, стає ступінь єдності соціального і природного в людині. Завдяки цій єдності, ми, людство, досягаємо стабільності природи і суспільства, утворюючи

соціоприродну систему, де природа сутність природи людини, а збереження природи відповідно засіб збереження людини.

Таким чином, у даному параграфі нами було вивчено поняття екологічної культури, його цілі та завдання, а також методи, які використовуються у формуванні екологічної культури. У цій роботі ми розуміємо екологічну культуру, як сприйняття людьми природи та навколишнього світу, при якому забезпечується збереження навколишнього природного середовища. Методами формування екокультури є державні освітні стандарти, розвиток та наукові відкриття в галузі екологічної психології та екологічної педагогіки, психолого-педагогічне супроводження та сімейне виховання. На рубежі століть екологічна культура зазнавала змін у розумінні, спочатку природа оцінювалася виходячи з прагматичних цілей, і людина була центром всесвіту. Проривною віхою у розвитку екологічної свідомості стало вчення біоцентризму, де природі відводиться центральне місце та сутнісна цінність, а не функціональна. Відомими діячами у цій галузі є як зарубіжні, і вітчизняні автори: В.І. Вернадський, Р. Емерсон, Дж. Катлін, Дж. Мьюір, Н.А. Бердяєв, І.В. Кіреєвський, В.С. Соловйов, Н.Ф. Федоров, та ін. Підсумком розробок у сфері екологічної культури стало формування екологічної культури у сучасної людини ознак – це єдність соціального і природного в ній, вміння ставитися з цінністю та любов'ю до природи. Це та планка, яка стоїть у сучасності перед суспільством. Вивчивши історію екокультури, ми наголосили на важливості даного розділу екології, проте для формування екологічної культури необхідним також є знання структури екологічної культури.

1.2. Зміст та структура екологічної культури

Взаємодія суспільства та природи – вузлова проблема політичного та соціально-економічного розвитку суспільства. Розширюючи та посилюючи антропогенний та техногенний тиск на природу, суспільство стикається з

багаторазово відтвореним «ефектом бумерангу»: зміна природи обертається економічною шкодою та соціальною шкодою. Питання збереження природи перетворюється на питання виживання людства.

Про хиткість екологічної рівноваги, що є на сьогоднішній день, попереджають як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Екхольм (1980), звертаючи увагу те що, що добробут людини, пов'язаний з втручанням у довкілля і запровадженням нових сил, досягло такої точки, коли потрібно уважно стежити за підтримкою екологічної рівноваги, адже наслідки порушення даної рівноваги здатні наздоганяти раніше, ніж можна їх реально оцінити.

Одним із проявів таких наслідків може розглядатися ефект звикання до звалищ, загазованості, що виявляється в міському та сільському середовищі; при цьому стираються межі екологічного благополуччя та неблагополуччя, планка знижується. Людина поступово втрачає відчуття небезпеки. Все сильніше переважає прагматизм ставлення до природи, психологічна протиставленість людини іншим живим істотам, суб'єкт-об'єктний характер їхнього сприйняття, що не дозволяє включити природу до сфери дії етичних норм. Те що відбувається різка зміна довкілля людини, порушення дії екологічних чинників, складових, тло для прояви комунікацій нового типу, зміна темпу життя, негативно проявляється на стані його світогляду, в цілому і здоров'я, зокрема.

Л.П. Новицькою, яка проводила дослідження з тематики екології людини, виявлено патогенний вплив багаторазово посиленних ритмів рок- та дискомузики на мозкові структури, ЕЕГ-активність та на динаміку психічного стану учнів. Екологічно значущим для здоров'я та безпеки людини є і кількість інформації, яку він переробляє. Описуючи «інформаційні неврози» в людини, М.М. Хананашвілі показав, що величезні інформаційні навантаження не можуть не вплинути на її психічні стани, які виникають в умовах постійного дефіциту часу та різкого прискорення темпу життя, зміни біоритмів та клімато-географічних поясів [37, с. 4].

На сьогоднішній день є загально визнаним, що основи даної єдності необхідно закладати якомога раніше, на початкових етапах життя людини, а саме – у період її навчання, виховання, професіоналізації. При цьому вже недостатньо говорити лише про виховання у людини окремих позитивних якостей, здатних благотворно вплинути на якість її взаємодії з природою та визначення нею свого місця у світі.

Необхідним представляється зосередження уваги на формуванні інтегральної особистісної освіти, що спирається на когнітивний, афективний та поведінковий рівні організації людини та має значні потенціали на систему «особистість – природа». Необхідність розвитку екологічної культури нині визнається досить широко.

Аналіз наявних підходів до розгляду екологічної освіти і безпосередньо – до трактування поняття екологічної культури дозволяє розглядати екологічну культуру в загальному вигляді як складну особистісну освіту, що набуває своєї специфіки через інтеграцію змісту складових її компонентів. Розгляд змісту феномена екологічної культури найчастіше проводиться на основі аналізу особливостей екологічної свідомості, екологічної відповідальності та екологічного досвіду.

Формування екологічної свідомості учнів передбачає певну спеціалізацію знань, які отримують у сфері екології. Зокрема, воно ґрунтується на розгляді питань ймовірності забруднення атмосфери, гідросфери, ґрунту в процесі виробництва пристрою, конструкції, системи, що розробляється; застосування інженерних рішень захисту довкілля, включаючи як методи, апарати чи системи очищення, маловідходні і безвідходні технології, ліквідують чи зменшують кількість шкідливих викидів тощо. До завдань розвитку екологічної культури входить формування активно-підтримуючої чи, як мінімум, виконавчої позиції особистості стосовно екологічних норм.

Формування екологічної культури учня передбачає вироблення у нього активної природоохоронної та природозберігаючої позицій. Зокрема,

передбачається формування в нього орієнтації на пошук та обґрунтування можливих варіантів покращення виробничих процесів, залучення маловідходних та безвідходних технологій, що ліквідують чи зменшують кількість шкідливих викидів тощо.

Важливо враховувати екологічні мотиви – спонукальні сили особистості, виражені в особистісному сенсі екологічної поведінки. Серед можливого різноманіття екологічних мотивів виділимо такі:

- громадський мотив – у суспільстві, у якому ігноруються питання екології, жити неможливо; якщо і я не робитиму цього, то порядку ніколи не буде;
- громадянський мотив – здорова екологія є частиною моїх свобод та прав; я повинен мати можливість скористатися тим, що мені гарантовано державою, але я також несу по відношенню до природи певні обов'язки і повинен дотримуватись їх;
- колективістський мотив – підтримання у чистоті повітря, води, ґрунту, природи – це загальний інтерес, спільна справа, в якій і я маю робити те, що можу;
- мотив особистої гідності – не робитиму що-небудь, що порушує гармонію взаємодії людини і природи, це ображатиме мене;
- естетичний мотив – природа у своєму первозданному вигляді настільки прекрасна, що грубо вторгтися до неї, порушуючи тендітну рівновагу системи «людина – природа» – це було б найбільшим злодіянням;
- мотив доцільності – дотримуючись екологічної поведінки, не принесу шкоди ні собі, ні оточуючим і в результаті ніщо не завадить досягти своїх цілей;
- мотив безпеки – природа дає мені чисте повітря і воду, забезпечує їжею, отже, загрози щодо природи, це загрози моєї безпеки.

Найчастіше екологічну позицію людини визначає не один, а кілька мотивів. Для особистості зі стійкою екологічною позицією характерна присутність мотивів, що є на верхніх рівнях ієрархії. Разом з тим, інші мотиви здатні скласти основу вироблення у людини екологічної культури.

Затребувана екологічна позиція включає переконання в особистій причетності до діяльності із захисту природи, щодо поліпшення екологічної складової свого життя і діяльності. Вона має на увазі розвинене бажання поводитися так, щоб мінімізувати негативний вплив на природні об'єкти, наявність екологічно пропорційних цілей, завдань, планів, намірів у житті, діяльності, вчинках, діях за повної неприйнятності заподіяння шкоди природі.

Проте екологічна культура людей вичерпується формальними знаннями у сфері екології. Можна мати знання, але не вміти ними користуватися, тому необхідно враховувати ступінь практичного володіння цими знаннями.

Відповідно, найважливішим компонентом екологічної культури є екологічний досвід або екологічна поведінка. У широкому значенні слова даний феномен є сукупністю умінь вести себе екологічно, стійких навичок постійного та повсюдного дотримання екологічних вимог, прагнення безперервно розширювати свою участь в екологічних заходах.

Щодо учнів екологічний досвід потребує певної конкретизації. Зокрема, учень має вміти оцінювати виробництво з позицій його впливу на природні системи та біосферу в цілому, створювати, обирати та реалізовувати на практиці технологічні рішення, спрямовані на попередження забруднення навколишнього середовища та на дбайливе витрачання природних ресурсів (сировини, матеріалів, електроенергії та ін).

На основі проведеного аналізу екологічна культура може бути визначена як узагальнена характеристика особистості, поміщеної у процесі створення та освоєння матеріальних та духовних цінностей у систему «особистість – природа», яка, інтегруючи сукупність знань, уявлень про

природу, емоційно-чуттєве та ціннісне ставлення до неї, відповідні вміння та навички, утворює нерозривну єдність її екологічної свідомості, екологічної відповідальності та екологічного досвіду, що впливає на використання природних ресурсів як на глобальному, так і на регіональному та локальному рівнях системи.

Екологічна свідомість у нашому розумінні є сферою свідомості особистості, що відображає екологічну дійсність у формі екологічних знань, уявлень, оціночних відносин до природи та практики її захисту, що регулюють людську поведінку в природному середовищі. Формами прояву екологічної свідомості виступають екологічна освіченість, екологічна обізнаність та екологічні відносини.

Екологічна відповідальність є проявом жорсткої екологічної позиції особистості, що включає її переконаність у необхідності дотримання екологічних норм, послідовну установку (орієнтацію) на екологічну поведінку і готовність реалізувати її у всіх сферах своєї життєдіяльності.

Екологічний досвід у широкому значенні слова розуміється як вміння людини поводитися екологічно, бути здатним постійно і скрізь виконувати екологічні вимоги, мати непохитну стійкість до спокус отримати від природи більше можливого.

Наявність екологічної культури дозволяє суб'єкту через гармонізацію системи «особистість – природа» найбільш адекватно визначити своє місце в навколишньому світі, максимально повно актуалізувати життєві ресурси, більш повно розкритися і проявити свої здібності в різних сферах життя та діяльності.

1.3. Аналіз сучасних досліджень щодо проблем екологічної культури молодшого школяра

На сьогоднішній день у дітей, втім, як і у дорослих, переважає споживчий підхід до природи, низький рівень сприйняття екологічних проблем як особистісно значимих. У разі екологічної кризи необхідно створення нової концепції взаємодії суспільства з природою. Це завдання носить як соціальний, екологічний і технічний, так і моральний характер, оскільки продиктована потребою сформувати в людей екологічну культуру, засновану на усвідомленні нерозривного зв'язку людини з довкіллям, відповідальне ставлення до природи, розуміння необхідності її збереження майбутніх поколінь. Це знайшло відображення у відповідних документах: матеріалах другої конференції ООН з навколишнього середовища, програми «Екологічна освіта населення України», у законі України «Про охорону навколишнього середовища», де сказано: «Організація та розвиток системи екологічної освіти, виховання та формування екологічної культури віднесено до основ охорони навколишнього середовища». З метою формування екологічної культури у суспільстві, виховання дбайливого ставлення до природи, раціонального використання природних ресурсів здійснюється екологічне просвітництво у вигляді поширення екологічних знань про екологічну безпеку, інформацію про стан довкілля та використання природних ресурсів.

Під час обговорення комплексної програми «Освіта в галузі навколишнього середовища – екологічна освіта» констатувалася низька екологічна культура молоді, що навчається, недооцінка екологічного етапу в системі освіти, роз'єднаність його ланок, відставання науки від запитів практики [39, с. 6].

У той самий час, як зазначає А.Д. Урсул, педагоги у всьому світі визнають освіту в галузі довкілля (екологічна освіта) пріоритетним напрямом удосконалення загальноосвітніх систем [36, с. 8].

Загальнофілософські питання екологічної освіти та формування екологічної культури знаходять відображення у працях таких вчених, як Е.В. Гірусов, С.М. Глазачов, Н.М. Мамедов, Н.М. Моїсеєв, Н.Ф. Реймерс, А.Д. Урсул та ін.

Давно та плідно займаються екологічними проблемами психологи: І.Г. Беланова, С.Д. Дерябо, В.С. Мухіна, В.А. Левін та ін, педагоги та методисти: О.М. Захлібний, І.Д. Зверєв, Н.Ф. Виноградова, Н.С. Дежнікова, Б.Т. Лихачов, А.А. Плешаков, І.М. Пономарьова, Л.П. Симонова, І.Т. Суравегіна, І.В. Цветкова та інші. Їхні дослідження присвячені розробленню принципів екологічної освіти у середній школі; ідеї інтегративного змісту екологічної освіти; виділенню умов, що сприяють успішному оволодінню екологічними знаннями; формуванню переконань у необхідності раціонального ставлення до природи; розвитку в учнів відповідального ставлення до природи та суспільно значущої мотивації діяльності з охорони навколишнього середовища.

У дослідженнях поняття «екологічна культура» розглядається у різних аспектах. Одні автори більшого значення надають духовному життю людини: так, наприклад, моральне виховання у взаємозв'язку його з природою, розглядають Н.М. Верзилін, С.М. Глазачов, І.М. Пономарьова та інші. Інші автори визначають екологічну культуру як частину культури, яка зумовлює відповідність діяльності і середовища: Є.В. Гірусов, Н.М. Мамедов, та інших. Треті першорядне значення надають екологічним знанням, вмінням і навичкам: Н.Ф. Виноградова, Н.С. Дежнікова, О.М. Захлібний, І.Д. Зверєв, Б.Т. Лихачов, Н.Ф. Реймерс, Л.П. Салєєва-Симонова, І.Т. Суравегіна, І.В. Цветкова та інші. Екологічна культура особистості розуміється її авторами як новоутворення в особистості, що народжується та розвивається під впливом мотиваційної, інтелектуальної та емоційної сфер життєдіяльності та матеріалізується у стилі взаємовідносин із соціальним та природним середовищем.

Проблема формування екологічної культури особистості стає особливо важливою в період навчання в молодших класах, коли закладаються перші істотні основи ставлення до навчання, до навколишнього світу і до себе самого, оскільки вік молодшого школяра є сенситивним для цілеспрямованого формування психологічних новоутворень, і зміни, що відбуваються, є дійсно вирішальними у процесі становлення всіх сфер особистості. Тоді формуються основи культури особистості (зокрема екологічної). Розробка проблем формування екологічної культури молодшого школяра набуває особливої актуальності оскільки цей етап характеризується особливою інтенсивністю розвитку емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього, інтенсивністю накопичення особистого досвіду взаємодії з навколишнім світом.

Незважаючи на великі дослідження вчених з питань екологічної освіти, проблема формування екологічної культури молодших школярів є недостатньо розробленою і в теоретичному, і в практичному плані. Тому що в теорії та практиці екологічної освіти (у тому числі в початковій школі) все ще зберігається орієнтований на знання підхід, в основі якого – опора на когнітивну сферу особистості. Внаслідок чого школяр в основному лише засвоює екологічні знання, правила та норми поведінки. Однак знання саме по собі, якщо воно не прийняте особистістю як цінність і норма власного життя та діяльності, не забезпечує екологічно грамотної та відповідальної поведінки людини в природному середовищі, що ми спостерігаємо у повсякденному житті. Існуюча методика формування екологічної культури молодших школярів також у багатьох вчителів початкових класів викликає справедливу занепокоєність тим, що формує знання, але не змінює внутрішній світ дитини.

Таким чином, екологічна освіта, заснована на традиційному знанні в орієнтованому підході, не зможе забезпечити вирішення актуальних екологічних проблем, тому що людина, яка засвоїла необхідні знання, ще не обов'язково проявляє себе як суб'єкт екологічної культури. Змінити такий

стан справ можна лише за умови, що в процесі освіти дитину не тільки навчають, як правильно чинити, а й забезпечать педагогічні умови для того, щоб вона усвідомлювала себе носієм екологічних норм та цінностей, суб'єктом творчої перетворюючої діяльності, реалізувати себе в якій можна лише за умови гармонійної неруйнівної взаємодії з природним середовищем.

На наш погляд, необхідне особисте прийняття учнем базових екологічних цінностей. Тому в екологічній освіті учнів потрібен підхід, де зроблено установку на особистість учня, на особистісне присвоєння ним гуманістичних (екологічних – у плані нашого дослідження) цінностей та орієнтирів.

Саме тому у дослідженні проблеми формування екологічної культури важливим є звернення до особистісно орієнтованої освіти, де в центрі навчання знаходиться сама дитина, її особистісне зростання, смисли вчення та життя. Особистісно орієнтована освіта створює умови для повноцінного прояву та розвитку особистісних функцій суб'єктів освітнього процесу.

В основу організації особистісно орієнтованої освіти покладено особистісну ситуацію, тобто, сукупність умов та обставин, що породжують особистісно значуще для учня ставлення до того, що він бачить, чує, робить. Вона зачіпає та актуалізує смислову, рефлексивну, оцінну, мотиваційну сфери особистості, звернена до власних думок та почуттів школяра, спонукає вибирати, оцінювати, наділяти змістом, творчо перетворювати, приймати відповідальне рішення. Така ситуація зачіпає переживання учня, його внутрішній світ, забезпечує особистісне залучення дитини безпосередньо до процесу екологічної освіти, у сферу екологічних проблем, знань, цінностей.

Таким чином, склалися явні протиріччя:

- між суспільною потребою в екологічно грамотній особистості та недостатньою результативністю екологічної освіти у школі;

- між необхідністю формування екологічної культури учнів молодших класів та недостатньою розробленістю у педагогічній науці даного процесу;
- між особистісною орієнтацією сучасної освіти та неготовністю школи до реалізації особистісно орієнтованої екологічної освіти.

З названих протиріч випливає проблема: як забезпечити формування екологічної культури молодших школярів?

Актуальність проблеми визначила вибір теми дослідження: «Формування екологічної культури молодшого школяра».

Висновки до першого розділу

У ході проведеного аналізу теоретичної літератури було встановлено, що екологічна культура як дисципліна виникла у межах культурології. Загострення екологічних проблем стало причиною потреби у цій дисципліні та потреби у переосмисленні значень природи у житті людини. На тлі екологічних проблем стала розвиватися екологія, первісним предметом досліджень екології був пошук знань про рослинні та живі організми. Згодом об'єктом вивчення стала біосфера, а в 70-ті роки ХХ століття розвивається напрямок соціальної екології, де об'єктом вивчення стають відносини між людиною і природою, тобто центральним об'єктом стає проблема формування екологічної культури, розвивається поняття екологічної культури, її структура та методи розвитку.

Етапи розвитку екологічної культури:

1. Міфологічний. Людина не виділяється з природи як окрема істота, вона нерозривно пов'язана з нею і є її частиною. У міфології найчастіше були змішані персонажі тварин та людини: русалки, кентаври, сирени. Це дає нам розуміння того, що у той період екологічна культура людини характеризувалася єдністю з природою.

2. Далі екологічна культура диференціюється на галузі. Людина виділяється зі світу природи і стає її центром, відповідно до цього формується споживче ставлення до природи.

3. Цілісний. Людина позначає проблеми, пов'язані з екологічною культурою, прагне гармонії з природою та розвитку екологічної свідомості та мислення. Починаючи з цього етапу активно обговорюються проблеми та розробляються методи щодо формування екологічної культури та екологічної особистості.

На основі проведеного аналізу екологічна культура може бути визначена як узагальнена характеристика особистості, поміщеної у процесі створення та освоєння матеріальних та духовних цінностей у систему «особистість – природа», яка інтегруючи сукупність знань, уявлень про природу, емоційно-чуттєве та ціннісне ставлення до неї, відповідні вміння та навички, утворює нерозривну єдність її екологічної свідомості, екологічної відповідальності та екологічного досвіду, що впливає на використання природних ресурсів як на глобальному, так і на регіональному та локальному рівнях системи.

Екологічна свідомість у нашому розумінні є сферою свідомості особистості, що відображає екологічну дійсність у формі екологічних знань, уявлень, оціночних відносин до природи та практики її захисту, що регулюють людську поведінку в природному середовищі. Формами прояву екологічної свідомості виступають екологічна освіченість, екологічна обізнаність та екологічні відносини.

Екологічна відповідальність є проявом жорсткої екологічної позиції особистості, що включає її переконаність у необхідності дотримання екологічних норм, послідовну установку (орієнтацію) на екологічну поведінку і готовність реалізувати її у всіх сферах своєї життєдіяльності.

Екологічний досвід у широкому значенні слова розуміється як вміння людини поводитися екологічно, бути здатним постійно і скрізь виконувати

екологічні вимоги, мати непохитну стійкість до спокус отримати від природи більше можливого.

Наявність екологічної культури дозволяє суб'єкту через гармонізацію системи «особистість – природа» найбільш адекватно визначити своє місце в навколишньому світі, максимально повно актуалізувати життєві ресурси, більш повно розкритися і проявити свої здібності в різних сферах життя та діяльності.

У дослідженнях поняття «екологічна культура» розглядається у різних аспектах. Одні автори більшого значення надають духовному життю людини: так, наприклад, моральне виховання у взаємозв'язку його з природою, розглядають Н.М. Верзилін, С.М. Глазачов, І.М. Пономарьова та інші. Інші автори визначають екологічну культуру як частину культури, яка зумовлює відповідність діяльності і середовища: Э.В. Гірусов, Н.М. Мамедов, та інших. Треті першорядне значення надають екологічним знанням, вмінням і навичкам: Н.Ф. Виноградова, Н.С. Дежнікова, О.М. Захлібний, І.Д. Зверев, Б.Т. Лихачов, Н.Ф. Реймерс, Л.П. Салеева-Симонова, І.Т. Суравегіна, І.В. Цветкова та інші. Екологічна культура особистості розуміється її авторами як новоутворення в особистості, що народжується та розвивається під впливом мотиваційної, інтелектуальної та емоційної сфер життєдіяльності та матеріалізується у стилі взаємовідносин із соціальним та природним середовищем.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС

2.1. Способи та прийоми формування екологічної культури молодшого школяра

В даний час питання формування екологічної культури розглядаються багатьма педагогами. Для успішнішого формування у молодших школярів екологічної культури нами було виявлено і теоретично обґрунтовано такі форми і методи, які сприяють найбільш повноцінному становленню екологічної культури учнів.

Бесіда поживляє навчання, активізує мислення дітей, розвиває їх мовлення. Під час розмови вчитель послідовно ставить питання для обговорення, уточнює висловлювання учнів і доповнює їх своїми роз'ясненнями. Розмова спирається або на текст статті, або на спостереження дітей за природою під час дослідів, або розповідь вчителя.

При формуванні екологічної культури бесіда також відіграє важливу роль. Вона вчить взаємовідносинам з навколишнім середовищем, культурі поведінки в ній. Саме у процесі бесіди відбувається комплексне формування природоохоронних, моральних, знань молодших школярів, формуються у єдності такі компоненти базової культури особистості, як світоглядний, моральний, екологічний, естетичний та інші.

І вагому роль у цьому процесі можуть зіграти етичні розмови, які навчають школярів екологічно грамотній поведінці на природі. Дітям важливо розуміти необхідність виконання заборон і розпоряджень у природному та суспільному середовищі, внаслідок цього при розгляді певних екологічних ситуацій важливо продемонструвати сенс поведінки та роботи людини у зміні навколишнього середовища. Це дозволить мотивовано обґрунтовано

підвести школярів до висновку про необхідність оборони та охорони природних об'єктів, нашого спільного земного житла.

Ще одним способом формування у молодших школярів екологічної культури є використання ігрових методів навчання. Цей метод вважається природним для цього віку. Незважаючи на те, що провідним видом діяльності у молодшому шкільному віці є навчальна, гра не перестає займати важливе місце на цьому віковому етапі. У зв'язку з цим ігрові методи навчання при роботі з дітьми молодшого шкільного віку можуть мати гарну ефективність, якщо ці ігри виявляться досить пов'язані з традиційною для даного віку ігровою діяльністю.

Метод проектів – сукупність навчально-пізнавальних прийомів, які дозволяють вирішити ту чи іншу проблему внаслідок самостійних дій учнів з обов'язковою презентацією цих результатів.

Навчальний проект з погляду учня – це можливість створити щось захоплююче самостійно, у групі чи самому, максимально застосовуючи особисті можливості; це діяльність, що дозволяє виразити себе, випробувати власні можливості, докласти власні пізнання, доставити користь та продемонструвати публічно досягнутий результат.

Навчальний проект з погляду вчителя – це дидактичний засіб, що дозволяє навчити проектуванню, тобто, цілеспрямованій діяльності щодо знаходження способу вирішення проблеми шляхом вирішення завдань, що впливають із цієї проблеми при розгляді її у певній ситуації.

Апробація методу проектів за сучасних умов показує, що з його використанням ефективність процесу виховання (у разі екологічної культури) зростає. Він дозволяє реалізувати низку найважливіших теоретичних положень концепції екологічного виховання, відкриває нові можливості у програмуванні виховного процесу.

Що стосується форм організації навчання, то, припускаємо, що найбільш ефективними будуть такі:

1. Екскурсія – форма організації навчання, що дозволяє проводити спостереження, а також вивчення різних предметів, явищ та процесів у природних умовах. Відмінність від уроку: проводиться поза класом, немає строгого обмеження у часі, може проводитися не вчителем, склад учнів може змінюватися.

Вагоме місце в плані роботи вчителя займають екскурсії на природу, де учні можуть побачити відносини природних об'єктів та їх асоціації із середовищем проживання. Потрапляючи в природне середовище з усім її розмаїттям предметів і явищ, учні навчаються розуміти та співвідносити зв'язки організмів один з одним і з неживою природою, переконуються в тому, що життя кожного рослинного та тваринного світу залежить від безлічі моментів навколишнього середовища, у тому числі від змін у ній під впливом діяльності людини.

2. Шкільний туризм. Туризм визначається як «тимчасові виїзди (подорожі) громадян із постійного місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, релігійних та інших цілях». Туристична робота в школі може включати різноманітні форми: походи (піші, лижні тощо), різної тривалості, різних ступенів та категорій складності, піші та транспортні екскурсії, туристські зльоти, збори, різні види туристичних змагань, туртабори.

Кожна з форм має свої плюси і мінуси. Наприклад, обмежувачими факторами для участі дітей у туристських походах, зльотах та змаганнях є наявність відповідного обладнання, фізичної та спеціалізованої підготовки, а також медичні свідчення за станом здоров'я. У той час як в екскурсіях можуть взяти участь усі охочі.

Тим не менш, з педагогічної точки зору найбільш ефективною формою екологічного виховання та всебічного розвитку особистості дитини є туристичний похід. Оскільки похід може дати той очікуваний результат, заради якого людина вступає на туристичну стежку:

- радісні переживання (емоційність);

- цікава, корисна інформація (пізнавальність);
- зміцнення здоров'я, фізичний розвиток;
- яскраві враження (сприйняття);
- різноманітні корисні вміння, навички.

Непідробну радість дитини викликають різні природні об'єкти, які не зустрінеш в міському середовищі. Це може бути і красивий метелик і химерної форми дерево, і лишайники, що звисають з гілок дерев. Відразу виникає безліч питань, на які хочеться знайти відповіді, докопатися до самої істини. Виникає мотивація активної пізнавальної діяльності, що сприяє підвищенню освітнього рівня дитини, і в той же час відбувається усвідомлення невидимої грані між красою і крихкістю світу природи, виникає бажання зберегти. Не впіймати метелика, а зафіксувати на фотоапарат.

Фізичний розвиток та зміцнення здоров'я школярів відбувається за рахунок підвищення рухової активності в екологічно безпечних умовах далеко від техногенного впливу міського середовища. Причому найпростішим, фізіологічно доступним у будь-якому з нас способом – ходьбою. Не обійтися в поході без знань з медицини, гігієни, фізіології, необхідних для профілактики захворювань і травматизму, надання першої долікарської допомоги, а також інформація про методи саморегуляції під час фізичних навантажень, отримана на уроках. Отже, цей матеріал буде міцно засвоєний учасниками походу.

Також у туристичній роботі відбувається комунікативний розвиток дітей. Адже сама участь у походах у шкільному віці мотивована потребами дітей у спілкуванні з однолітками. Взаємодопомога, толерантність до позиції іншого – якості, які члени туристичного походу показують щодня. А колективні умови реалізації діяльності дають дитині уявлення про норми поведінки суспільства і створюють моральне ставлення до них як до цінності.

Крім того, в туристських походах діти набувають навичок практичної природоохоронної діяльності: вони прибирають місце привалу, збирають сухі гілки, вчаться правильно вибирати місце для багаття, утилізувати побутове сміття, слідувати по стежці, не порушуючи природний покрив навколо, роблять годівниці для птахів.

Постійне включення школяра у туристичну діяльність розширює його уявлення про діапазон професій, пов'язаних з освоєнням живої та вивченням природи. Таким чином, у туристичних походах у школярів не тільки підвищується рівень біологічних та екологічних знань, а й значною мірою змінюється мотивація вчинків у природі, що сприяє підвищенню екологічної культури. Через спілкування, подолання перешкод і труднощів, які супроводжують кожен туристичний похід, відбувається становлення здорових, всебічно освічених людей, що люблять свою країну і природу.

Отже, можна дійти висновку, що всі вище перелічені методи та форми організації при органічному їх поєднанні, краще сприяють становленню у молодших школярів екологічної культури. Всі вони спрямовані на формування практичних знань, поведінки та діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення дітей до навколишнього середовища та природного простору.

2.2. Позакласна робота як площина для формування екологічної культури молодшого школяра

Зміст екологічної культури має складний склад, засвоєння якого школярами вимагає не лише класної, а й великої позакласної роботи.

Позакласна робота визначається вчителями як робота, що проводиться у позаурочний час і з урахуванням уваги і самодіяльності учнів. При визначенні змісту позакласної роботи слід виходити з таких принципів, як зв'язок із життям, із проблемами, які вирішує країна, область, район;

відповідність змісту позакласної роботи віку учнів, особливостями їхнього інтелектуального становлення та інтересів.

Вивчення школярами реального життя у процесі позакласної роботи, екологічне краєзнавство дає матеріал обговорення всіляких актуальних становищ у середовищі, тим більше поведінки людей, де результат відповідає бажаному. Це дозволяє учням отримувати уроки на майбутнє, змінювати цілі своєї діяльності, робити висновки відповідно до переконань. Природничі знання при цьому обґрунтовують оптимальні способи поведінки та процесів у навколишньому середовищі.

Позакласна робота створює умови для набуття досвіду прийняття екологічних рішень на основі отриманих знань та відповідно до сформованих цінностей підходів та орієнтацій: як і де прокласти стежку, обладнати стоянку; як ходити по лузі, лісі, як ставитися до їхніх живих мешканців; як поводитися в природі, якщо зустрінеться дика тварина.

Велика роль позакласної роботи у прилученні дітей до самостійної роботи, яку можуть проводити відповідно до тієї швидкості засвоєння, що їм більш характерна, що робить більш продуктивним процес становлення особистості.

Формування екологічної культури молодших школярів можливе лише за умови взаємозв'язку різних типів та видів позакласної діяльності. Різноманітна діяльність дає можливість школярам опанувати глибокі знання про зв'язки людини з природою, побачити екологічні проблеми в реальному житті, навчитися найпростіших умінь з охорони природи.

Різна діяльність учнів реалізується у всіх типах позакласних занять: індивідуальних, групових, масових. Індивідуальні заняття передбачають виконання учнями спостережень як окремих видів рослин, тварин, грибів та інших, так і природних угруповань, розташованих на околицях школи, про взаємний вплив людини і живої природи. В індивідуальних заняттях найбільш цінні ті дослідження, які приводять школяра до висновків про сенс живих організмів у житті людини, оцінку їх стану на обстежуваній території і

породжують бажання власною працею зробити краще середовище, що знаходиться навколо людини: озеленити вулицю, очистити прибережну ділянку від сміття, підгодувати птахів взимку.

Індивідуальна робота тісно пов'язана із залученням молодших школярів до читання та обговорення книг та статей у журналах про охорону природи.

Групова позаурочна робота благополучніше проходить у гуртках, походах. В них займаються школярі, що виявляють велику увагу до вивчення взаємозв'язків людини з довкіллям.

Таким чином, теоретично обґрунтовано формування екологічної культури молодшого школяра за допомогою позаурочної діяльності як ефективний метод. Далі нами буде представлено розроблену програму з формування екологічної культури, а також експериментальне дослідження з апробації програми.

2.3. Програма формування екологічної культури в початкових класах у позаурочній діяльності «Екологічна культура»

Формування екологічної культури – найактуальніше завдання сучасності.

Процес екологічної освіти та виховання, безумовно, складний та тривалий. На етапі формування особистості людини в цьому процесі повинні брати участь і батьки, і школа, і установи додаткової освіти. В умовах різнобічної глибокої екологічної кризи посилюється значення екологічної освіти в школі як відповідального етапу в становленні та розвитку особистості дитини.

Особлива роль у цьому належить позаурочної діяльності. Позаурочна діяльність – це освітня діяльність здійснювана у формах, відмінних від класно-урочної системи, і спрямована на досягнення запланованих результатів освоєння основної освітньої програми початкової загальної

освіти. Позаурочна діяльність є складовою частиною навчально-виховного процесу та однією з форм організації вільного часу учнів. Позаурочна діяльність розуміється сьогодні переважно як діяльність, що організується у позаурочний час для задоволення потреб учнів у змістовному дозвіллі, їх участі у самоврядуванні та суспільно корисній діяльності.

Програма формування екологічної культури у молодшого школяра, спрямована на:

- Придбання екологічних знань;
- Формування екологічних цінностей;
- Формування ціннісного ставлення до навколишнього світу;
- Розвиток потреби в екологічній діяльності.

Предмет програми: Формування екологічної культури.

Об'єкт програми: діти молодшого шкільного віку.

Мета програми – формування та розвиток екологічної культури особистості та відповідної поведінки в школярів на природі.

Завдання:

- розширити знання про екологію;
- стимулювати учнів до постійного поповнення знань про навколишнє середовище;
- формувати усвідомлені уявлення про норми та правила поведінки у природі та звички їх дотримання у своїй життєдіяльності;
- прищепити дбайливе ставлення у дітей до навколишнього світу;
- навчання основам туризму.

Етапи програми:

1. Пізнавальний – на даному етапі здійснюється знайомство з походами, видами походів, технікою безпеки.
2. Формуючий – розвиток цінності природи, розвиток етики почуття: розуміння краси природи.

3. Мотиваційний – підвищення потреби у турботі про навколишній світ та підвищення прагнення до природоохоронної діяльності.

Програма апробується на дітях молодшого шкільного віку у кількості 25 осіб. Вправи у програмі підбрано за комплексом ігор Буковської Г.В.

Основні форми, які застосовують у програмі: бесіда, демонстрація, дослідження, екскурсія, піший похід, похід вихідного дня.

Об'єм програми: Програма походів розрахована на 2 місяці (8 днів), включає 8 занять. Загальний обсяг програми – 32 години. Обсяг одного походу вихідного дня триває 4 години. Походи вихідного дня проводились 1 раз на тиждень. Включали розподіл обов'язків, правила поведінки на місцевості, ознайомлення з природою, ігрові елементи на природі, орієнтація на місцевості, приготування їжі, підготовка табору, прибирання сміття на місці стоянки.

Матеріали та обладнання: рюкзаки, свисток, маршрутна мапа.

Нижче буде викладено календарно-тематичний план реалізації програми, представлений у Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Календарно-тематичний план програми формування екологічної культури молодшого школяра

Тижні	ВИДИ ТА ЗМІСТ		
	Етап	Кількість годин	Реалізовані теми
1 тиждень (1 заняття)	Пізнавальний	1 година	Техніка безпеки. Дисципліна, правила поведінки у поході. Одяг для лісу. Перелік необхідних речей для вихідного дня. Укладання рюкзака. Ознайомлення з маршрутом.

2-7 тиждень (7 занять)	Формуючий	27 годин	Підготовка до походу. Розподіл обов'язків. Вибір місця встановлення табору. Збір дров для багаття. Розведення багаття. Приготування їжі. Прогулянка екологічною доріжкою. «Все це називається «природа». Прогулянка «Наше оточення». Гра «Замри». Гра «Комарі, жаби та вужі». «Вивчаємо живу та неживу природу». «Йдемо слідом». Імітаційна гра «Море». Імітаційна гра «Дерево».
8 тиждень (1 заняття)	Мотиваційний	4 години	Прогулянка лісом. Розмова «Чим важлива чистота у лісі». Розмова «Як ми можемо врятувати природу»

Нижче буде описано етапи програми, представлені в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Програма формування екологічної культури у молодших школярів

Пізнавальний етап				
№	Час	Назва теми	Мета вправи	Короткий зміст
1	1 година	Техніка безпеки	Мета: формувати у дітей розуміння важливості безпеки в лісі	Розведення багаття не в належному місці. Як вчинити, якщо заблукав.
		Дисципліна,	Мета: навчити	Приходити у вказаний час

		<p>правила поведінки в поході</p>	<p>дотримуватися певних правил у поході</p>	<p>збору, не запізнюватися.</p> <p>Виконувати розпорядження вчителя протягом усього терміну проведення походу.</p> <p>Бути взаємно ввічливими та доброзичливими по відношенню один до одного.</p> <p>У поході не вживати воду з відкритих водойм, не їсти плоди невідомих рослин, не чіпати руками тварин, плазунів, комах, невідомі рослини.</p> <p>При отриманні травми, погіршенні здоров'я (головний біль, озноб, нудота, укуси тощо), своєчасно повідомити про це класного керівника.</p> <p>Не кричати.</p> <p>Не смітити.</p> <p>Не розоряти пташиних гнізд.</p> <p>Не ламати гілки дерев та чагарників.</p> <p>Не рвати квіти для букетів.</p> <p>Не ловити комах та птахів.</p>
--	--	-----------------------------------	---	--

			Не нести тварин додому.
	Одяг для лісу	Мета: навчити вибирати одяг для лісу	<p>- А в ліс можна вдягнути будь-який одяг?</p> <p>- Правильно, в ліс ми надягаємо зручний теплий одяг.</p> <p>- А як ви думаєте, одяг для лісу може бути будь-якого кольору? (Відповіді дітей)</p> <p>- Правильно, одяг для походу повинен бути не тільки теплим і зручним, а й яскравим. Якщо людина заблукає, її легше виявити. Запам'ятайте – одяг зберігає тепло. Особливо це важливо в лісі, навіть якщо вам стало жарко, знімати і залишати одяг не можна, він вам може стати в нагоді.</p> <p>- Як ви вважаєте, а ми правильно одягнені для походу в ліс? (Відповіді дітей).</p>
	Перелік необхідних речей для походу	Мета: навчити брати із собою необхідне	Головний убір. Рукавички. Запасні шкарпетки. Пакет для сміття. Рюкзак. Запасне взуття, якщо дощова

		вихідного дня.		погода. Продукти (бутерброди, печиво).
		Укладання рюкзака.	Мета: навчити правильно укладати рюкзак для походу	Перше правило – необхідно змістити вагу рюкзака до спини. Друге правило – в нижню частину рюкзака потрібно запакувати особисті речі. Третє правило – трохи нижче за середину повинні йти найважчі речі. Правило четверте – рюкзак має бути упакований щільно, без порожнеч.
		Ознайомлення з маршрутом.	Мета: ознайомити дітей з маршрутом, яким пройде похід.	Як будемо добиратися до місця табору.
Формуючий етап				
2	27 годин	Підготовка до походу.	Мета: перевірка готовності	Перевіряємо наявність у всієї групи наявність необхідних речей. Згадуємо: - правила поведінки в поході
		Розподіл обов'язків.	Мета: розподіл обов'язків	Під час підготовки та проведення походу кожен

			членів походу	учасник повинен відповідати за конкретні справи (керівник; кухар; той, хто відповідає за багаття; фотограф).
		Вибір місця встановлення табору.	Мета: вивчити правила встановлення табору	Місце для майбутнього табору потрібно вибирати за кількома критеріями: по-перше, воно має бути практичним та зручним, а по-друге, мальовничим. Похідний табір найкраще облаштовувати на сухому та рівному місці. Бажано, щоб поруч із ним знаходилися озеро, річка чи струмок для поповнення запасів свіжої питної води. Крім цього, має бути достатньо сухих дров для багаття. З метою безпеки слід уникати місць біля дерев, що підгнили, які можуть впасти під дією вітру.
		Збір дров для вогнища.	Мета: навчити розрізняти сухі дерева і гілки для багаття	Збирати потрібно сухі гілки хвойних дерев.

		Розведення багаття.	Мета: навчити правильно і легко розвести багаття	<p>При розведенні багаття в лісі насамперед потрібно підготувати для нього місце.</p> <p>Процедура починається з того, що звільняється квадрат зі стороною 1,5-2 метри, на якому прибирають дерен.</p> <p>Це робиться для того, щоб убезпечити ліс від пожежі.</p> <p>По можливості можна обкласти місце камінням, зробивши цим своєрідне вогнище.</p> <p>Багаття не повинно розташовуватися на близькій відстані від місця з сухим листям, травою або торфовищами.</p>
		Приготування їжі.	Мета: навчитися приготувати їжу в лісі	<p>Накрити на стіл те, що школярі принесли з дому – бутерброди, печиво тощо.</p> <p>Чай заварюється на багатті (класним керівником чи батьком).</p>
		Прогулянка екологічною доріжкою	Мета: познайомити дітей з	<p>Для визначення сторін горизонту можна рекомендувати дітям такі</p>

		<p>поняттями «лінія горизонту» та «сторони горизонту», допомогти опанувати найпростіші навички орієнтування та техніки пішого туризму та визначити рівень володіння цими навичками, визначити характер спілкування з рослинами, тваринами, оточуючими людьми, розвивати потребу у фізичній активності.</p>	<p>способи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - по деревних шарах спиляного дерева, пень якого знаходиться осторонь предметів, що загороджують сонячні промені і у якого звужені кільця (стосовно серцевини) вказують на північ, а потовщені – на південь; - за розташуванням сучків дерева, що росте осторонь інших великих предметів. З того боку, де сучків менше, там північ; - за розташуванням мурашника щодо найближчого дерева. Мурахи влаштовують своє житло зазвичай на південь від найближчих дерев чи пнів. Північний схил мурашника завжди крутіше південного;
	«Все це називається	Мета: з'ясувати з дітьми, що	Поговорити про сутність та завдання еколого-

		«природа»	таке жива та нежива природа. Наголосити, що людина – це частина природи. Поговорити про особисту гігієну, про відповідальність не лише за своє здоров'я, а й за благополуччя оточуючих рослин та тварин.	краєзнавчої гри-експедиції «Айболята». Пояснити, у чому сенс девізу Айболят «Рятувати завжди, рятувати скрізь, рятувати на суші та у воді».
		Прогулянка «Наше оточення»	Мета: формування уявлення про взаємозв'язки живої та неживої природи, формування бажання цілеспрямовано вести спостереження за об'єктами	Попросити дітей розповісти про все, що вони бачать у процесі прогулянки. Поставити за мету спостерігати за птахами. Попросити дітей назвати та описати побачених птахів, звернути увагу, на які дерева сідають ці птахи та чому.

			природи.	
		Гра «Завмири»	Мета: повторення знання про повітря.	Діти, зображуючи тварин, що літають, танцюють, кружляють при словах ведучого «світить сонечко на небі ясне, погода прекрасна». Якщо ж ведучий каже: «Вітряно, вітряно, дощ ллє», то граючі завмирають. Переможцем у іграх стає той, хто швидше виконує команди.
		Гра «Комарі, жаби та вужі»	Мета: ознайомлення з ланцюгом харчування	За лічильником діти обирають вужа та жабу. Інші діти – комарі. Комарі літають над квітами та п'ють нектар. Жаба і вуж, у якого в руках два м'ячі, сидять у траві (по різні боки від ігрового майданчика). За тихим знаком педагога жаба починає полювати за комарами, а вуж за жабою, кидаючи в неї м'ячі. Якщо вже осалив жабу, то діти вибирають нових жабу і вужа, а спіймані комарі

				стають вужами, кожен з яких має лише одну спробу осалити жабу, коли гра відновиться. Якщо ж жаба не оселена, то гра поновлюється у тому ж складі.
		«Вивчаємо живу неживу природу»	Мета: сприяти формуванню міжособистісних щодо групи, прагненню дітей допомагати іншим колишньому в одному і природі.	Під час прогулянки необхідно постійно звертати увагу дітей на зміни, які відбуваються в житті рослин і птахів, а також у неживій природі, вести спостереження за погодою.
		«Йдемо по сліду»		Вивчити особливості лісової екосистеми, розказати дітям про жителів лісу. Зібрати квіти для гербарію.
		Імітаційна гра «Море»	Мета: підняття позитивного емоційного фону	Кілька дітей беруться за руки, утворюючи море. З двох сторін від кола, що утворилося, прокреслюються паралельно дві лінії. Одна символізує берег моря,

				<p>інша горизонт. Високо над обрієм стоїть один учасник гри, що зображує сонце.</p> <p>Сонце розводить руки убік, притискає їх до грудей і знову розводить убік, посилаючи тепло на землю.</p> <p>Інші діти зображують воду. Вона надходить у море з річок, що впадають (через риси), потрапляє в коло – море, випаровується з нього, заходячи за другу межу. Крапельки води, танцюють, розбігаючись убік і з'єднуючись, утворюють хмару та падають дощем у море. Ті хто потрапив у море, утворюють коло, колишнє коло перетворюється на річки.</p>
		Імітаційна гра «Дерево»	<p>Мета: підняття позитивного емоційного фону та активності дітей.</p>	<p>Кілька пар дітей зображують дерево (ствол, гілки, листя). Вода (кілька дітей), проходячи через ствол, гілки випаровується і знову потрапляє на землю, потім знову</p>

				всмоктується корінням.
Мотиваційний етап				
3	4 години	Прогулянка у лісі та бесіда «Яка екологія у лісі»	Мета: формування мотивації дітей до піклування про ліс.	Питання: Що псує екологію у лісі? Як це впливає на тварин? Як це впливає на людину?
		Прогулянка в лісі та бесіда «Як врятувати природу»	Мета: Формувати мотивацію до екологічної діяльності	Діти вигадують варіанти, як врятувати природу, і чим вони можуть допомогти. 1. Багаття – залити! Навіть якщо дощ! Це гарна звичка, яка має бути вироблена. Щоб у суху погоду не забути це зробити. 2. Табір – прибрати!

Таким чином, нами було складено та апробовано програму з формування екологічної культури, методами шкільного туризму.

Висновки до другого розділу

У ході аналізу прийомів та методів формування екологічної культури були досліджені бесіда, метод проектів та ігрові методи навчання. Що стосується форм організації навчання, то припускаємо, що найбільш ефективними будуть такі:

1. Екскурсія – форма організації навчання, що дозволяє проводити спостереження, а також вивчення різних предметів, явищ та процесів у природних умовах.

2. Шкільний туризм. Туризм визначається як «тимчасові виїзди (подорожі) громадян із постійного місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, релігійних та інших цілях». Туристична робота в школі може включати різноманітні форми: походи (піші, лижні тощо), різної тривалості, різних ступенів та категорій складності, піші та транспортні екскурсії, туристські зльоти, збори, різні види туристичних змагань, туртабори.

З урахуванням обставин, у яких відбувається педагогічний процес в Україні протягом останніх років (пандемія коронавірусу, широкомасштабна війна) було прийнято рішення проаналізувати саме позашкільні форми взаємодії як площину для формування екологічної культури.

Вивчення школярами реального життя у процесі позакласної роботи, екологічне краєзнавство дає матеріал обговорення всіляких актуальних становищ у середовищі, тим більше поведінки людей, де результат відповідає бажаному. Це дозволяє учням отримувати уроки на майбутнє, змінювати цілі своєї діяльності, робити висновки відповідно до переконань. Природничі знання при цьому обґрунтовують оптимальні способи поведінки та процесів у навколишньому середовищі.

Позакласна робота створює умови для набуття досвіду прийняття екологічних рішень на основі отриманих знань та відповідно до сформованих цінностей підходів та орієнтацій: як і де прокласти стежку, обладнати стоянку; як ходити по лузі, лісі, як ставитися до їхніх живих мешканців; як поводитися в природі, якщо зустрінеться дика тварина.

Було розроблено та запропоновано програму з формування екологічної культури молодшого школяра у позаурочній діяльності. Програма формування екологічної культури у молодшого школяра, спрямована на:

- Придбання екологічних знань;

- Формування екологічних цінностей;
- Формування ціннісного ставлення до навколишнього світу;
- Розвиток потреби в екологічній діяльності.

Предмет програми: Формування екологічної культури.

Об'єкт програми: діти молодшого шкільного віку.

Мета програми – формування та розвиток екологічної культури особистості та відповідної поведінки в школярів на природі.

Завдання:

- розширити знання про екологію;
- стимулювати учнів до постійного поповнення знань про навколишнє середовище;
- формувати усвідомлені уявлення про норми та правила поведінки у природі та звички їх дотримання у своїй життєдіяльності;
- прищепити дбайливе ставлення у дітей до навколишнього світу;
- навчання основам туризму.

Етапи програми:

4. Пізнавальний – на даному етапі здійснюється знайомство з походами, видами походів, технікою безпеки.
5. Формуючий – розвиток цінності природи, розвиток етики почуття: розуміння краси природи.
6. Мотиваційний – підвищення потреби у турботі про навколишній світ та підвищення прагнення до природоохоронної діяльності.

Програма апробується на: дітях молодшого шкільного віку у кількості 25 осіб. Вправи у програмі підбрано за комплексом ігор Буковської Г.В.

Основні форми, які застосовують у програмі: бесіда, демонстрація, дослідження, екскурсія, піший похід, похід вихідного дня.

Об'єм програми: Програма походів розрахована на 2 місяці (8 днів), включає 8 занять. Загальний обсяг програми – 32 години. Обсяг одного

походу вихідного дня триває 4 години. Походи вихідного дня проводились 1 раз на тиждень. Включали розподіл обов'язків, правила поведінки на місцевості, ознайомлення з природою, ігрові елементи на природі, орієнтація на місцевості, приготування їжі, підготовка табору, прибирання сміття на місці стоянки.

Матеріали та обладнання: рюкзаки, свисток, маршрутна мапа.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

3.1. Експериментальне дослідження формування екологічної культури в початкових класах

Аналіз та впровадження програми з формування екологічної культури здійснювався на основі Котловинського закладу загальної середньої освіти с. Котловина, Одеська область.

Вибірка емпіричного дослідження, що комплектувалася методом випадкового відбору в кількості 25 осіб.

Збір емпіричного матеріалу проводився за допомогою наступних методик:

1. методика «Альтернатива» автори С.Д. Дерябо, В. А. Ясвін.

Мета: діагностика провідного типу мотивації із природними об'єктами.

Опис методики: випробуваний вибирає відповідний варіант діяльності виходячи з чого виявляється тип мотивації. У тесті пред'явлено 12 пар, із 6 типами мотивації.

Інструкція представлена у Додатку А.

Таблиця 3.1

Обробка результатів:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	Е	П	К	Е	К	Е	Е	К	П	Е	К	Е
Б	К	Пг	П	П	Пг	Пг	К	П	Пг	П	Пг	Пг

Е - естетичний тип мотивації

К - когнітивний тип мотивації

П - практичний тип мотивації

Пг - прагматичний тип мотивації

2. Методика «Палітра інтересів», автор Савенков А.І.

Ціль: діагностика інтересів дитини

Опис: Дитина відповідає на запитання, якщо те, про що йдеться, вам не подобається, ставте знак - (-) – 0 балів; якщо подобається (-) – 1 бал, якщо дуже подобається, ставте (++) – 2 бали.

Інструкція:

1. Вирішувати логічні завдання та завдання на кмітливість.
2. Читати самостійно (слухати, коли тобі читають) казки, оповідання, повісті.
3. Співати, музикувати.
4. Займатися фізкультурою.
5. Грати разом з іншими дітьми у різноманітні колективні ігри.
6. Читати (слухати, коли тобі читають) розповіді про природу.
7. Робити щось на кухні (мити посуд, допомагати готувати їжу).
8. Грати із технічним конструктором.
9. Вивчати мову, цікавитися та користуватися новими незнайомими словами.
10. Самостійно малювати.
11. Грати у спортивні, рухливі ігри.
12. Керувати іграми дітей, на полі, спостерігати за рослинами, тваринами.
13. Ходити в ліс, спостерігати за комахами.
14. Ходити до магазину за продуктами.
15. Читати (коли тобі читають) книги про техніку, машини, космічні кораблі та ін.
16. Грати в ігри з відгадуванням слів (назв міст, тварин).
17. Самостійно складати історії, казки, оповідання.
18. Дотримуватись режиму дня, робити зарядку вранці.
19. Розмовляти із новими, незнайомими людьми.

20. Доглядати домашній акваріум, утримувати птахів, тварин (кішки, собаки та ін.).
21. Прибирати за собою книги, іграшки та ін.
22. Конструювати, малювати проекти літаків, кораблів та ін.
23. Знайомиться з історією (відвідувати історичні музеї).
24. Самостійно, без спонукання дорослих займатися різними видами художньої творчості.
25. Читати (слухати, коли тобі читають) книги про спорт, дивитися спортивні телепередачі.
26. Пояснити щось іншим дітям чи дорослим людям (переконувати, сперечатися, доводити свою думку).
27. Доглядати домашніх тварин і рослин, допомагати їм, лікувати їх та ін.
28. Допомогати дорослим робити прибирання у домі (витирати пил, підмітати підлогу тощо).
29. Вважати самостійно, займатися математикою у школі.
30. Знайомитися з суспільними явищами та міжнародними подіями.
31. Ігри драматизації, участь у постановці вистав.
32. Займатися спортом у секціях та гуртках.
33. Допомогати іншим.
34. Працювати у саду, на городі, вирощувати рослини.
35. Допомогати та самостійно шити, вишивати, прати.

Обробка результатів

Питання складено відповідно до умовного поділу нахилів дитини на сім сфер:

- математика та техніка;
- гуманітарна сфера;
- художня діяльність;
- фізкультура та спорт;

- комунікативні інтереси;
- природа та природознавство;
- домашні обов'язки, самообслуговування.

3. Особистісний тест Глазачова С.М.

Мета: діагностика ставлення до природи

Опис методики: Випробовуваний дає відповіді питання: так, ні, по-різному. Залежно кількості балів визначається ставлення дитини до природи.

Інструкція з тесту представлені у Таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Інструкція з особистісного тесту Глазачова С.М.

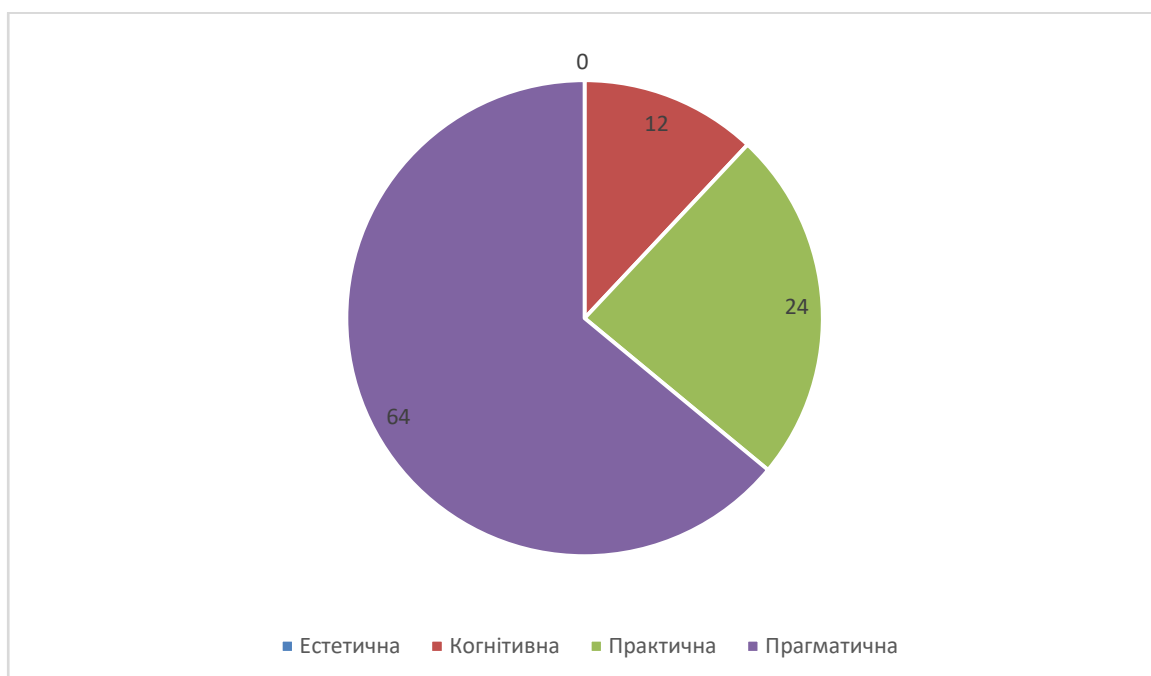
	ПИТАННЯ	ТАК	НІ	ПО-РІЗНОМУ
1.	Чи добре ти ставишся до природи?	2	0	1
2.	Чи вмієш ти відрізнити красиві явища від негарних?	2	0	1
3.	Чи завжди ти бережеш красу навколо себе?	0	2	1
4.	Чи заслуговують на увагу явища природи?	1	0	2
5.	Чи завжди ти ставишся до природи уважно?	1	2	0
6.	Чи всі явища природи тебе цікавлять?	0	1	2
7.	Чи виявляється цей інтерес у вчинках?	1	2	0
8.	Чи цінуєш ти новизну в природі?	1	2	0
9.	Чи впливає природа на твої переживання?	0	1	2
10.	Чи користуєшся ти оцінками краси природи, коли розглядаєш її явища?	1	0	2
11.	Чи завжди виступаєш проти тих, хто	0	2	1

	шкодить природі?			
12.	Чи любиш читати описи природи в книгах?	0	2	1
13.	Чи впливає природа на твою поведінку?	1	0	2
14.	Чи впливає навколишня природа на твої думки?	2	0	1
15.	Чи часто ти прогулюєшся серед природи?	1	2	0
16.	Чи доводилося тобі чимось шкодити природі?	2	0	1
17.	Чи любиш ти чимось займатися серед природи?	1	0	2
18.	Чи часто ти байдужий до навколишньої природи?	2	1	0
19.	Чи почалися твої виступи проти шкоди, яку завдають природі недбайливими людьми, у середніх класах?	0	2	1
20.	Чи виникли вони у старших класах?	2	0	1
21.	Чи часто розглядаєш природу, зображену художниками?	0	2	1
22.	Чи знаєш музичні твори, в яких зображено природу?	1	2	0
23.	Чи доводилося тобі писати вірші про природу?	2	0	1
24.	Чи завжди сумлінно працюєш, доглядаючи природу?	1	2	0
25.	Чи допомогли тобі уроки та інші навчальні заняття познайомитись із красою природи?	1	0	2

У ході первинної діагностики за методикою «Альтернатива» авторів С.Д. Дерябо, В.А. Ясвіна були отримані наступні результати кількісного аналізу розподіл у групі:

- Естетичний тип – відсутній;
- Когнітивний тип – 3 особи;
- Практичний – 6 осіб;
- Прагматичний – 16 осіб.

Результати розподілу типу екологічної мотивації, у відсотковому співвідношенні у групі молодших нижче на Мал. 3.1.

Мал. 3.1. Тип екологічного відношення у молодших школярів

Отже у групі переважає прагматичний тип мотивації у 64 % школярів це свідчить про те, що мотивацією у реалізації екологічної діяльності спрямовано досягнення результатів і вигоди собі, природа є об'єктом отримання ресурсів. У 24% тип мотивації практичний, екологічна діяльність реалізується з метою накопичення досвіду та бажання змін, у 12% тип мотивації когнітивний – екологічна мотивація спрямована на пізнання

навколишнього світу. Ми відзначили, що відсутні показники естетичного типу мотивації, що свідчить про те, що природа не сприймається в групі як цінність, відсутні поняття любові до природи, і прагнення до пізнання, і збереження краси природи.

В результаті діагностики за методикою «Палітра інтересів» розподіл інтересів у групі вийшов наступним:

- Математичні та технічні: 4 осіб
- Гуманітарна сфера: 12 осіб
- Комунікативні інтереси: 4 осіб
- Природознавство та природа: 1 людина
- Фізкультура та спорт – 3 особи
- Художня діяльність: 1 людина

Результати розподілу інтересів молодших школярів, у відсотковому співвідношенні представлені на Мал. 3.2.

Мал. 3.2. Сфера інтересів молодших школярів

Таким чином, за результатами діагностик ми спостерігаємо, що цій групі молодших школярів більшою мірою цікава гуманітарна сфера (48%). Середньо приваблює дітей математика та технічна сфера (16%), комунікативна сфера (16%), фізична культура та спорт (12%). Найменш цікавим для дітей є природознавство та природа (4%) та художня діяльність (4%). У теоретичній частині у висловлених нами було зазначено, що дитяча допитливість щодо природи є однією з важливих частин дитячого розвитку, формування самосвідомості та формування ціннісного ставлення до природи. Низькі показники інтересу до природи та природознавства свідчать про мале просвітництво дітей у галузі законів природи, біології та екології. Екологічне знання загалом не сформовано, оскільки дана сфера не становить дітей інтересу. З огляду на це екологічне просвітництво у цій групі дітей є актуальною проблемою.

Також нами було проаналізовано особливості розподілу сфери дитячих інтересів, у Таблиці 3.3 продемонстровано результати.

Таблиця 3.3.

Сфера значних інтересів молодших школярів

Кількість осіб	ГС	КС	ХД	МіТ	ЕіП	ФіС
1 особа	++	++	++			
2 особи	++	++				
7 осіб	++			++		
2 особи	++					
1 особа		++		++		
8 осіб		++				
1 особа		++			++	++
3 особи						++

Ми спостерігаємо, що розподіл дитячих інтересів поширюється не на всі сфери, найбільше дитячих інтересів – 3 сфери. Це говорить про вузьку спрямованість інтересів, про актуальність розвитку допитливості у цій групі та розвитку дитячого інтересу стосовно інших сфер. Різноманітність інтересів є важливим фактором у розвитку молодшого школяра, ми припускаємо, що розвиток дитячого інтересу до природи та навколишнього світу, загалом урізноманітнить і розширить сферу дитячих інтересів стосовно й інших предметів, через те, що природа має зв'язок як з гуманітарною, так і наприклад, і з фізичною сферою. Розвиток інтересу до природи стимулює допитливість дитини до себе, до світу, тобто загалом.

За результатами діагностики особистісного тесту Глазачова С.М. нами було отримано такі результати, подані в Таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Бали за методикою «Особистісний тест» Глазачова С.М. у молодших школярів

№ випробуваного	Бали	Вид відношення
1	29	Ціннісне відношення
2	27	Ціннісне відношення
3	9	Байдужість до проблем природи
4	8	Байдужість до проблем природи
5	8	Байдужість до проблем природи
6	12	Ставлення засноване на установах
7	15	Ставлення засноване на установах
8	17	Ставлення засноване на установах
9	15	Ставлення засноване на установах
10	15	Ставлення засноване на установах
11	15	Ставлення засноване на установах
12	22	Ставлення засноване на установах

13	24	Ставлення засноване на установках
14	17	Ставлення засноване на установках
15	16	Ставлення засноване на установках
16	11	Ставлення засноване на установках
17	12	Ставлення засноване на установках
18	16	Ставлення засноване на установках
19	11	Ставлення засноване на установках
20	15	Ставлення засноване на установках
21	21	Ставлення засноване на установках
22	11	Ставлення засноване на установках
23	11	Ставлення засноване на установках
24	12	Ставлення засноване на установках
25	12	Ставлення засноване на установках

Результати кількісного аналізу вийшли наступні:

3 таблиці видно, що 3 особи – демонструють байдужість до проблем природи та природі як цінності;

20 людей – зазначають, що по різному ставляться до природи. Іноді під соціальним тиском схильні давати оцінку природі як значущу, при цьому часто не демонструючи після ціннісного ставлення до природи;

2 особи – показали результати чесних відповідей, любові і поваги до природи, а також піддослідні продемонстрували у відповідях прагнення до екологічної діяльності.

Представимо отримані дані графічно, у відсотковому співвідношенні на Мал. 3.3.

Мал. 3.3. Екологічне відношення молодших школярів

Таким чином, групу молодших школярів ми можемо охарактеризувати нестійким ставленням до природи. У групі діти схильні говорити про цінність природи, проте діяльність та інтерес їх не спрямований до природних проблем, це ставлення спостерігається у 80% дітей. 12% дитячого колективу демонструють байдужість до проблем природи і природи як цінності, і лише у 8% проявляються розуміння цінності природи, почуття її краси, і бажання берегти навколишній світ.

За підсумками первинної діагностики, ми охарактеризували групу молодших школярів. У ній коло дитячих інтересів досить вузьке, діти не виявляють допитливість, їх не цікавлять закони навколишнього світу та природи. Вони схильні говорити про цінність природи, але таке ставлення неусвідомлене ними і не проявляється у практичних прагненнях. Скоріше це встановлення батьків та педагогів. Звертаючись до проблем природи, діти готові реалізовувати екологічну діяльність у прагматичних цілях, тобто заради досягнення власного благополуччя та необхідних людині природних ресурсів. У центрі такого ставлення до природи стоїть людина та її потреби, а проблеми екології не цікавлять як такі. Можна говорити у тому, що природа перестала бути цінністю і джерелом естетичних почуттів, природа тут об'єкт

і джерело ресурсів. Таке ставлення у дітей безсумнівно наражає на небезпеку екологічну свідомість дітей і говорить про актуальність екологічної освіти у групі.

3.2 Впровадження програми позаурочної діяльності з формування екологічної культури у початкових класах

У зв'язку з зазначеними проблемами щодо природи у групі молодших школярів, нами було складено та апробовано програму формування екологічної культури молодшого школяра, представлену у попередньому розділі.

В ході реалізації програми нами були відзначені деякі особливості щодо створення умов для формування екологічної культури молодшого школяра:

- створення живого куточка,
- турзлети та походи,
- екологічні бесіди,
- суботники,
- вивчення екологічних проблем рідного краю,
- тренінгові форми роботи,
- робота із батьками.

На етапі початкової школи на перше місце в урочній та позаурочній діяльності висувається, як цілі програми розвиток ціннісних орієнтацій: природи, здоров'я, екологічної культури, екологічно безпечної поведінки, спрямованих на збереження здоров'я та забезпечення екологічної безпеки людини та природи. Так у ході цього процесу формується особистий досвід самообмеження при вирішенні ключової суперечності екологічної свідомості цього віку «хочу – не можна» та його емоційного переживання.

Ефективними формами організації позаурочної діяльності у програмах є розвиваючі ситуації ігрового та навчального типу з дітьми. Рекомендується організувати роботу з дітьми, з формування екологічної культури, здорового та безпечного способу життя за такими напрямками:

- психологічна освіта з проблем екології;
- реалізація додаткових навчальних курсів;
- організація роботи із батьками (або осіб що їх замінюють).

У ході апробації програми, ми відзначили деякі заходи, яких необхідно дотримуватись:

- використання методів та методик навчання, адекватних віковим можливостям та особливостям учнів;
- використання методик, що пройшли апробацію;
- використання ігрових матеріалів у розвиток інтересу в дітей.

Ефективність реалізації цього напрямку залежить від діяльності кожного педагога.

Найбільш ефективний шлях формування екологічної культури, на наш погляд виявилися походи вихідного дня: дітям були розказані особливості природи та її законів, сучасний стан екології та вплив людини на екологію що загалом вплинуло на формування екологічної культури молодшого школяра.

Як програму з формування екологічної культури, надалі педагогами і психологами, які займаються проблемами екологічного виховання особистості, можуть використовуватися елементи нашої програми, які в комплексі спрямовані на формування екологічної культури молодшого школяра, і вироблення у них ціннісного ставлення до природи.

Як метод формування екологічної культури, також може бути розглянута робота з батьками, яка включає:

- лекції, семінари, консультації, вивчення факторів екологічного виховання дитини позитивно і негативно які впливають на здоров'я дітей, і т. п.;
- придбання для батьків необхідної наукової літератури;
- методичну організацію спільної роботи педагогів та батьків щодо проведення заходів, спрямованих на формування екологічної культури дитини.

Ефективність реалізації програми залежить від використаних у ній методів, а також злагодженості роботи педагогів та батьків. За підсумками нашої програми ми відзначили ефективність походів вихідного дня як методу формування екологічної культури. За підсумками програми ми відзначили підвищення інтересу молодших школярів до проблем природи, розвиток ціннісного ставлення до неї та зміни мотивації у спілкуванні з природою. Також ми хотіли б відзначити, що цю програму при реалізації у позаурочній діяльності, можливість доповнити роботою з батьками, оскільки батьки, безпосередньо впливають на свідомість дитини, її вибори та цінності. Таким чином, за результатами апробації програми ми оцінили її ефективність, можливі методи доповнення програми і на підставі цього складено методичні рекомендації.

3.3 Аналіз результатів впровадження програми позаурочної діяльності з формування екологічної культури в початкових класах

У ході етапу контрольної діагностики, за методикою «Альтернатива» ми отримали такі дані, представлені в Таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

Результати типу мотивації у молодших школярів за підсумками формуючого експерименту

Випробуваний /	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Висновок
----------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----------

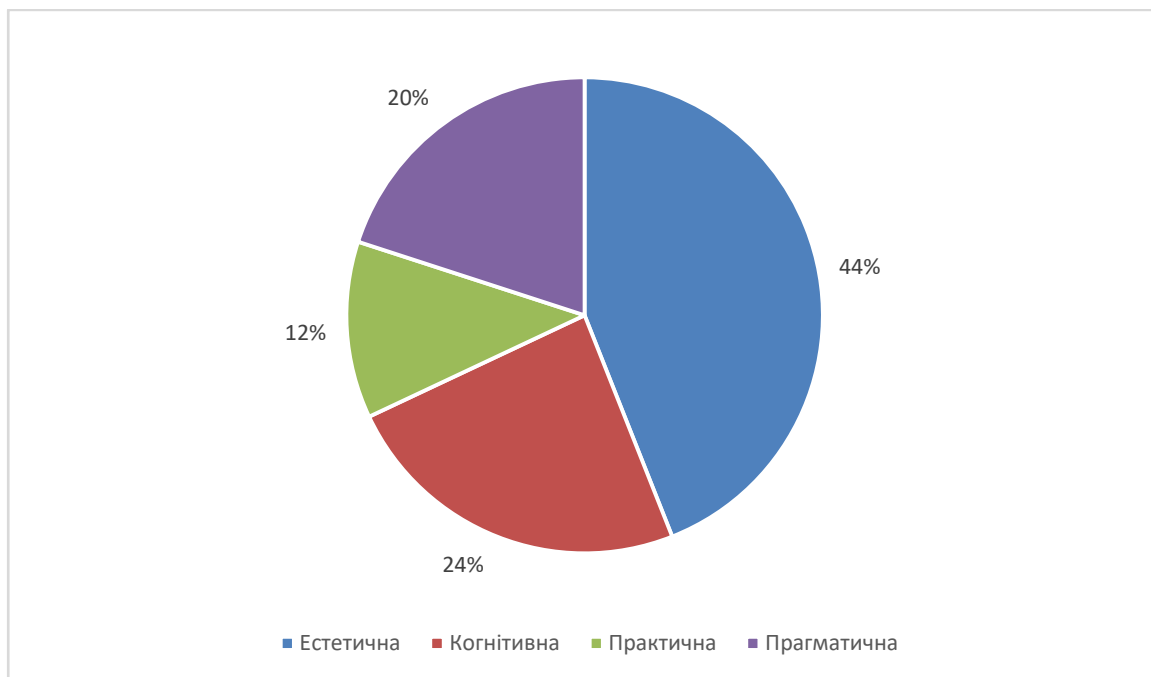
№ питання													
1	К	П	К	П	К	ПР	К	К	ПР	П	К	ПР	К
2	К	ПР	К	П	К	Е	К	К	П	П	К	ПР	К
3	К	П	К	П	К	Е	К	К	П	П	К	Е	К
4	К	П	К	П	К	Е	К	К	ПР	П	К	ПР	К
5	К	П	К	Е	Е	Е	К	К	П	Е	К	Е	К
6	К	ПР	П	Е	ПР	ПР	Е	К	ПР	Е	ПР	ПР	ПР
7	К	П	К	П	К	ПР	К	К	ПР	П	К	ПР	К
8	К	ПР	П	П	ПР	ПР	К	П	ПР	П	ПР	ПР	ПР
9	К	ПР	К	Е	ПР	ПР	К	П	ПР	П	ПР	ПР	ПР
10	Е	П	П	П	К	ПР	К	П	П	П	ПР	Е	П
11	К	П	П	П	ПР	ПР	К	П	П	П	ПР	ПР	П
12	К	П	П	П	К	Е	Е	П	П	П	К	Е	П
13	Е	П	П	Е	ПР	Е	Е	П	П	Е	Е	Е	Е
14	Е	ПР	П	Е	ПР	Е	Е	П	ПР	Е	Е	Е	Е
15	Е	П	К	Е	ПР	Е	Е	П	ПР	Е	Е	Е	Е
16	К	ПР	К	Е	ПР	ПР	К	П	ПР	П	ПР	ПР	ПР
17	К	ПР	К	П	ПР	ПР	К	П	ПР	П	ПР	ПР	ПР
18	Е	П	К	Е	К	Е	Е	П	ПР	Е	Е	Е	Е
19	Е	П	К	Е	К	Е	Е	П	П	Е	Е	Е	Е
20	Е	П	К	Е	К	Е	Е	П	П	Е	Е	Е	Е
21	Е	П	К	Е	К	Е	Е	П	П	Е	Е	Е	Е
22	Е	К	П	Е	К	Е	Е	К	П	Е	Е	Е	Е
23	Е	П	П	Е	К	Е	Е	К	ПР	Е	Е	Е	Е
24	Е	П	К	Е	К	Е	Е	П	П	Е	Е	Е	Е
25	Е	К	П	Е	ПР	Е	Е	К	П	Е	Е	Е	Е

За її підсумками, ми здійснили етап контрольної діагностики. Отримані результати описані далі. За результатами кількісного аналізу розподіл у групі вийшов наступним:

- Естетичний тип – 11 осіб;
- Когнітивний тип – 6 осіб;

- Прагматичний – 5 осіб;
- Практичний – 3 особи.

Результати розподілу типу екологічної мотивації, у відсотковому співвідношенні групи молодших школярів представлені нижче на Мал. 3.4.

Мал. 3.4. Тип екологічного відносини у молодших школярів за підсумками формуючого експерименту

За підсумками формуючого експерименту групи змінився тип мотивації до екологічної діяльності. Так переважним є естетичний тип мотивації у 44% відсотка дітей, екологічна діяльність у прагненні пізнання природи становить 24%, мотивації у порятунку природи та отримання практичного досвіду 12%, мотивації до отримання благ та ресурсів природи становить тепер лише 20%. Зазначимо, що значущими змінами у розвитку екологічної культури є актуалізація прагнення школярів у пізнанні законів природи, а також у бажанні естетики природи, що демонструють саме розвиток екокультури молодшого школяра.

Діагностуючи сферу дитячих інтересів ми отримали наступні результати розподілу групи:

- Математичні та технічні: 2 особи
- Гуманітарна сфера: 4 особи
- Комунікативні інтереси: 3 особи
- Природознавство та природа: 12 осіб
- Фізкультура та спорт: 1 особа
- Художня діяльність: 3 особа

Результати розподілу інтересів молодших школярів, у відсотковому співвідношенні представлені на Мал. 3.5.

Мал. 3.5. Сфера інтересів молодших школярів за підсумками формуючого експерименту

За результатами діагностики ми бачимо, що інтереси дітей складає сфера природознавства та природи у найбільшій кількості (48%), також стали більше цікавитися художньою діяльністю (12%). Інші показники сфер складають (гуманітарна сфера 16%, математика та техніка 8%, комунікація 12%, фізкультура та спорт 4%).

Говорячи тепер про особливості розподілу сфер дитячих інтересів, ми отримали такі результати, подані у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6.

Сфера інтересів молодшого школяра

Кількість осіб	ГС	КС	ХД	МіТ	ПіП	ФіС
1 особа	++	++	++		++	
2 особи	++	++	++		++	
7 осіб	++		++	++	++	
2 особи	++					
1 особа		++		++		
8 осіб		++			++	
1 особа		++			++	++
3 особи						++

З таблиці бачимо, що тепер у сферу інтересів молодшого школяра входить 4 із 6 сфера. Значними сферами стали вивчення природознавства та природи, також спостерігається розвиток інтересів до художньої діяльності. Ми можемо обговорити те, що розвиток дитячого інтересу до природи та навколишнього середовища сприяв розвитку інтересів до художньої діяльності, тобто актуалізовано пошук естетичного та прекрасного у світі.

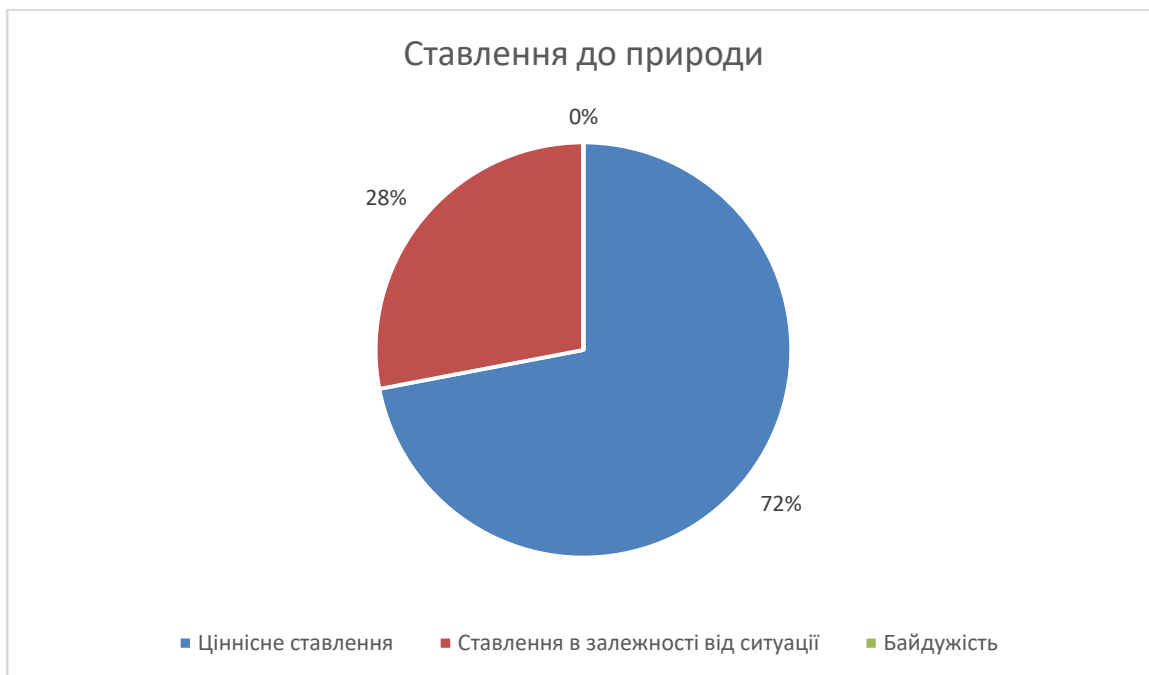
Це позитивно впливає на розвиток молодшого школяра. За результатами діагностики особистісного тесту Глазачова С.М. нами були отримані такі:

0 осіб – демонструють байдужість до проблем природи та природи як цінності;

7 осіб – зазначають, що по-різному ставляться до природи. Іноді під соціальним тиском схильні оцінювати природу як значущу, при цьому часто не демонструють ціннісного ставлення до природи;

18 осіб показали результати чесних відповідей, любові і поваги до природи, а також піддослідні продемонстрували у відповідях прагнення до екологічної діяльності.

Представимо співвідношення отримані дані графічно, у відсотковому на Мал. 3.6.

Мал. 3.6. Екологічне ставлення молодших школярів за підсумками формуючого експерименту

Школярі у групі демонструють ціннісне ставлення до природи та прийняття природи як об'єкта краси. Спостерігається прагнення піклування про природу, пізнання навколишнього світу та любові до природи, розуміння взаємозв'язку між людиною та природою у 72%. Повністю відсутня байдужість до природи і в 28% проявляється ставлення до природи залежно від ситуації, тобто сформоване під впливом батьківських та педагогічних установок та соціуму.

За підсумками контрольного експерименту нами було виявлено зміни у показниках мотивації до екологічної діяльності, відношення та інтересу до природи.

Висновки до третього розділу

Аналіз та впровадження програми з формування екологічної культури здійснювався на основі Котловинського закладу загальної середньої освіти у с. Котловина, Одеська область.

Групу молодших школярів ми можемо охарактеризувати нестійким ставленням до природи. У групі діти схильні говорити про цінність природи, проте діяльність та інтерес їх не спрямований до природних проблем, це ставлення спостерігається у 80% дітей. 12% дитячого колективу демонструють байдужість до проблем природи і природи як цінності, і лише у 8% проявляються розуміння цінності природи, почуття її краси, і бажання берегти навколишній світ.

За підсумками первинної діагностики, ми охарактеризували групу молодших школярів. У ній коло дитячих інтересів досить вузьке, діти не виявляють допитливість, їх не цікавлять закони навколишнього світу та природи. Вони схильні говорити про цінність природи, але таке ставлення неусвідомлене ними і не проявляється у практичних прагненнях. Скоріше це встановлення батьків та педагогів. Звертаючись до проблем природи, діти готові реалізовувати екологічну діяльність у прагматичних цілях, тобто заради досягнення власного благополуччя та необхідних людині природних ресурсів. У центрі такого ставлення до природи стоїть людина та її потреби, а проблеми екології не цікавлять як такі. Можна говорити, у тому, що природа перестала бути цінністю і джерелом естетичних почуттів, природа тут об'єкт і джерело ресурсів. Таке ставлення у дітей безсумнівно наражає на небезпеку екологічну свідомість дітей, і говорить про актуальність екологічної освіти до груп.

У зв'язку з зазначеними проблемами щодо природи у групі молодших школярів нами було складено та апробовано програму формування екологічної культури молодшого школяра, представлену у попередньому розділі.

В ході реалізації програми нами були відзначені деякі особливості щодо створення умов для формування екологічної культури молодшого школяра:

- створення живого куточка,
- турзлети та походи,
- екологічні бесіди,
- суботники,
- вивчення екологічних проблем рідного краю,
- тренінгові форми роботи,
- робота із батьками.

На етапі початкової школи на перше місце в урочній та позаурочній діяльності висувається, як цілі програми розвиток ціннісних орієнтацій: природи, здоров'я, екологічної культури, екологічно безпечної поведінки, спрямованих на збереження здоров'я та забезпечення екологічної безпеки людини та природи. Так у ході цього процесу формується особистий досвід самообмеження при вирішенні ключової суперечності екологічної свідомості цього віку «хочу – не можна» та його емоційного переживання.

Ефективними формами організації позаурочної діяльності у програмах є розвиваючі ситуації ігрового та навчального типу з дітьми. Рекомендується організувати роботу з дітьми, з формування екологічної культури, здорового та безпечного способу життя за такими напрямками:

- психологічна освіта з проблем екології;
- реалізація додаткових навчальних курсів;
- організація роботи із батьками (законними представниками).

У ході апробації програми, ми відзначили деякі заходи, яких необхідно дотримуватись:

- використання методів та методик навчання, адекватних віковим можливостям та особливостям учнів;

- використання методик, що пройшли апробацію;
- використання ігрових матеріалів у розвиток інтересу в дітей.

Ефективність реалізації цього напрямку залежить від діяльності кожного педагога.

За підсумками контрольного експерименту нами було виявлено зміни у показниках мотивації до екологічної діяльності, відношення та інтересу до природи. Таким чином бачимо що є значні зміни до проведення формуючого експерименту і після.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного аналізу теоретичної літератури було встановлено, що екологічна культура як дисципліна виникла у межах культурології. Загострення екологічних проблем стало причиною потреби у цій дисципліні та потреби у переосмисленні значень природи у житті людини. На тлі екологічних проблем стала розвиватися екологія, первісним предметом досліджень екології був пошук знань про рослинні та живі організми. Згодом об'єктом вивчення стала біосфера, а в 70-ті роки ХХ століття розвивається напрямок соціальної екології, де об'єктом вивчення стають відносини між людиною і природою, тобто центральним об'єктом стає проблема формування екологічної культури, розвивається поняття екологічної культури, її структура та методи розвитку.

Етапи розвитку екологічної культури:

1. Міфологічний. Людина не виділяється з природи як окрема істота, вона нерозривно пов'язана з нею і є її частиною. У міфології найчастіше були змішані персонажі тварин та людини: русалки, кентаври, сирени. Це дає нам розуміння того, що у той період екологічна культура людини характеризувалася єдністю з природою.

2. Далі екологічна культура диференціюється на галузі. Людина виділяється зі світу природи і стає її центром, відповідно до цього формується споживче ставлення до природи.

3. Цілісний. Людина позначає проблеми, пов'язані з екологічною культурою, прагне гармонії з природою та розвитку екологічної свідомості та мислення. Починаючи з цього етапу активно обговорюються проблеми та розробляються методи щодо формування екологічної культури та екологічної особистості.

На основі проведеного аналізу екологічна культура може бути визначена як узагальнена характеристика особистості, поміщеної у процесі створення та освоєння матеріальних та духовних цінностей у систему

«особистість – природа», яка, інтегруючи сукупність знань, уявлень про природу, емоційно-чуттєве та ціннісне ставлення до неї, відповідні вміння та навички, утворює нерозривну єдність її екологічної свідомості, екологічної відповідальності та екологічного досвіду, що впливає на використання природних ресурсів як на глобальному, так і на регіональному та локальному рівнях системи.

Екологічна свідомість у нашому розумінні є сферою свідомості особистості, що відображає екологічну дійсність у формі екологічних знань, уявлень, оціночних відносин до природи та практики її захисту, що регулюють людську поведінку в природному середовищі. Формами прояву екологічної свідомості виступають екологічна освіченість, екологічна обізнаність та екологічні відносини.

Екологічна відповідальність є проявом жорсткої екологічної позиції особистості, що включає її переконаність у необхідності дотримання екологічних норм, послідовну установку (орієнтацію) на екологічну поведінку і готовність реалізувати її у всіх сферах своєї життєдіяльності.

Екологічний досвід у широкому значенні слова розуміється як вміння людини поводитися екологічно, бути здатним постійно і скрізь виконувати екологічні вимоги, мати непохитну стійкість до спокус отримати від природи більше можливого.

Наявність екологічної культури дозволяє суб'єкту через гармонізацію системи «особистість – природа» найбільш адекватно визначити своє місце в навколишньому світі, максимально повно актуалізувати життєві ресурси, більш повно розкритися і проявити свої здібності в різних сферах життя та діяльності.

У дослідженнях поняття «екологічна культура» розглядається у різних аспектах. Одні автори більшого значення надають духовному життю людини: так, наприклад, моральне виховання у взаємозв'язку його з природою, розглядають Н.М. Верзилін, С.М. Глазачов, І.М. Пономарьова та інші. Інші автори визначають екологічну культуру як частину культури, яка зумовлює

відповідність діяльності і середовища: Є.В. Гірусов, Н.М. Мамедов, та інших. Треті першорядне значення надають екологічним знанням, вмінням і навичкам: Н.Ф. Виноградова, Н.С. Дежнікова, О.М. Захлібний, І.Д. Зверев, Б.Т. Лихачов, Н.Ф. Реймерс, Л.П. Салєєва-Симонова, І.Т. Суравегіна, І.В. Цветкова та інші. Екологічна культура особистості розуміється її авторами як новоутворення в особистості, що народжується та розвивається під впливом мотиваційної, інтелектуальної та емоційної сфер життєдіяльності та матеріалізується у стилі взаємовідносин із соціальним та природним середовищем.

У ході аналізу прийомів та методів формування екологічної культури були досліджені бесіда, метод проектів та ігрові методи навчання. Що стосується форм організації навчання, то, припускаємо, що найбільш ефективними будуть такі:

1. Екскурсія – форма організації навчання, що дозволяє проводити спостереження, а також вивчення різних предметів, явищ та процесів у природних умовах.

2. Шкільний туризм. Туризм визначається як «тимчасові виїзди (подорожі) громадян із постійного місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, релігійних та інших цілях». Туристична робота в школі може включати різноманітні форми: походи (піші, лижні тощо), різної тривалості, різних ступенів та категорій складності, піші та транспортні екскурсії, туристські зльоти, збори, різні види туристичних змагань, туртабори.

З урахуванням обставин, у яких відбувається педагогічний процес в Україні протягом останніх років (пандемія коронавірусу, широкомасштабна війна) було прийнято рішення проаналізувати саме позашкільні форми взаємодії як площину для формування екологічної культури.

Вивчення школярами реального життя у процесі позакласної роботи, екологічне краєзнавство дає матеріал обговорення всіляких актуальних становищ у середовищі, тим більше поведінки людей, де результат відповідає бажаному. Це дозволяє учням отримувати уроки на майбутнє, змінювати цілі

своєї діяльності, робити висновки відповідно до переконань. Природничі знання при цьому обґрунтовують оптимальні способи поведінки та процесів у навколишньому середовищі.

Позакласна робота створює умови для набуття досвіду прийняття екологічних рішень на основі отриманих знань та відповідно до сформованих цінностей підходів та орієнтацій: як і де прокласти стежку, обладнати стоянку; як ходити по лузі, лісі, як ставитися до їхніх живих мешканців; як поводитися в природі, якщо зустрінеться дика тварина.

Було розроблено та запропоновано програму з формування екологічної культури молодшого школяра у позаурочній діяльності. Програма формування екологічної культури у молодшого школяра, спрямована на:

- Придбання екологічних знань;
- Формування екологічних цінностей;
- Формування ціннісного ставлення до навколишнього світу;
- Розвиток потреби в екологічній діяльності.

Предмет програми: Формування екологічної культури.

Об'єкт програми: діти молодшого шкільного віку.

Мета програми – формування та розвиток екологічної культури особистості та відповідної поведінки в школярів на природі.

Завдання:

- розширити знання про екологію;
- стимулювати учнів до постійного поповнення знань про навколишнє середовище;
- формувати усвідомлені уявлення про норми та правила поведінки у природі та звички їх дотримання у своїй життєдіяльності;
- прищепити дбайливе ставлення у дітей до навколишнього світу;
- навчання основам туризму.

Етапи програми:

1. Пізнавальний – на даному етапі здійснюється знайомство з походами, видами походів, технікою безпеки.
2. Формуючий – розвиток цінності природи, розвиток етики почуття: розуміння краси природи.
3. Мотиваційний – підвищення потреби у турботі про навколишній світ та підвищення прагнення до природоохоронної діяльності.

Програма апробується на: дітях молодшого шкільного віку у кількості 25 осіб. Вправи у програмі підібрано за комплексом ігор Буковської Г.В.

Основні форми, які застосовують у програмі: бесіда, демонстрація, дослідження, екскурсія, піший похід, похід вихідного дня.

Об'єм програми: Програма походів розрахована на 2 місяці (8 днів), включає 8 занять. Загальний обсяг програми – 32 години. Обсяг одного походу вихідного дня триває 4 години. Походи вихідного дня проводились 1 раз на тиждень. Включали розподіл обов'язків, правила поведінки на місцевості, ознайомлення з природою, ігрові елементи на природі, орієнтація на місцевості, приготування їжі, підготовка табору, прибирання сміття на місці стоянки.

Матеріали та обладнання: рюкзаки, свисток, маршрутна мапа.

Аналіз та впровадження програми з формування екологічної культури здійснювався на основі Котловинського закладу загальної середньої освіти с. Котловина, Одеська область.

Групу молодших школярів ми можемо охарактеризувати нестійким ставленням до природи. У групі діти схильні говорити про цінність природи, проте діяльність та інтерес їх не спрямований до природних проблем, це ставлення спостерігається у 80% дітей. 12% дитячого колективу демонструють байдужість до проблем природи і природи як цінності, і лише у 8% проявляються розуміння цінності природи, почуття її краси, і бажання берегти навколишній світ.

За підсумками первинної діагностики, ми охарактеризували групу молодших школярів. У ній коло дитячих інтересів досить вузьке, діти не виявляють допитливість, їх не цікавлять закони навколишнього світу та природи. Вони схильні говорити про цінність природи, але таке ставлення неусвідомлене ними і не проявляється у практичних прагненнях. Скоріше це встановлення батьків та педагогів. Звертаючись до проблем природи, діти готові реалізовувати екологічну діяльність у прагматичних цілях, тобто заради досягнення власного благополуччя та необхідних людині природних ресурсів. У центрі такого ставлення до природи стоїть людина та її потреби, а проблеми екології не цікавлять як такі. Можна говорити у тому, що природа перестала бути цінністю і джерелом естетичних почуттів, природа тут об'єкт і джерело ресурсів. Таке ставлення у дітей безсумнівно наражає на небезпеку екологічну свідомість дітей, і говорить про актуальність екологічної освіти.

У зв'язку з зазначеними проблемами щодо природи у групі молодших школярів, нами було складено та апробовано програму формування екологічної культури молодшого школяра, представлену у попередньому розділі.

В ході реалізації програми нами були відзначені деякі особливості щодо створення умов для формування екологічної культури молодшого школяра:

- створення живого куточка,
- турзлети та походи,
- екологічні бесіди,
- суботники,
- вивчення екологічних проблем рідного краю,
- тренінгові форми роботи,
- робота із батьками.

На етапі початкової школи на перше місце в урочній та позаурочній діяльності висувається, як цілі програми розвиток ціннісних орієнтацій:

природи, здоров'я, екологічної культури, екологічно безпечної поведінки, спрямованих на збереження здоров'я та забезпечення екологічної безпеки людини та природи. Так, у ході цього процесу формується особистий досвід самообмеження при вирішенні ключової суперечності екологічної свідомості цього віку «хочу – не можна» та його емоційного переживання.

Ефективними формами організації позаурочної діяльності у програмах є розвиваючі ситуації ігрового та навчального типу з дітьми. Рекомендується організувати роботу з дітьми, з формування екологічної культури, здорового та безпечного способу життя за такими напрямками:

- психологічна освіта з проблем екології;
- реалізація додаткових навчальних курсів;
- організація роботи із батьками (законними представниками).

У ході апробації програми, ми відзначили деякі заходи, яких необхідно дотримуватись:

- використання методів та методик навчання, адекватних віковим можливостям та особливостям учнів;
- використання методик, що пройшли апробацію;
- використання ігрових матеріалів у розвиток інтересу в дітей.

Ефективність реалізації цього напрямку залежить від діяльності кожного педагога.

За підсумками контрольного експерименту нами було виявлено зміни у показниках мотивації до екологічної діяльності, відношення та інтересу до природи. Таким чином аналіз даних показав значимість отриманих відмінностей до проведення формуючого експерименту і після.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 101 правило екологічно відповідальної поведінки. Географія та основи економіки в шк. 2017. №3. С.52-54.
2. Агейкіна Р.В. Екологічне виховання: досвід організації. Виховна робота в шк. 2015. Січ. (№ 1). С. 28-29.
3. Баклицька Т.В. Робота шкільної бібліотеки з екологічного виховання. Шкіл. світ. 2011. Трав. (№ 18). С. 7.
4. Балашова С. Спостереження за природою як засіб екологічного виховання молодших школярів. Почат. шк. 2015. № 3. С. 19-21.
5. Буковська Г.В. Виховання екологічної культури в системі туристично-краєзнавчої діяльності. Педагогіка. 2012. № 5. С. 48-51.
6. Бурак З.О. Клубні форми роботи в екологічному вихованні школярів. Хімія. Біологія. 2013. Лют. (№ 12). С. 20-21.
7. Висоцька О.Є. Екологічна культура особистості на основі формування індивідуальної свідомості. Відкритий урок. 2013. №13/15. С.73-76.
8. Вороніна Л. Екологічне виховання: сучасні аспекти. Шкіл. світ. 2012. Жовт. (№ 38). С.3.
9. Грицишина Т. Виховання екологічної культури під час походів молодших школярів. Почат. освіта. 2011. Квіт. (№ 16). С.7.
10. Дробноход М.І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою. К.: МАУП, 2020. 75 с.
11. Дяченко Т. Ставлення до природи у дітей східних слов'ян. Шлях освіти. 2012. № 3. С.49-53.
12. Пустовіт Г.П. Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах: Навч.-метод. посіб. Ін-т проблем виховання АПН України. К., 2012. 240 с.

13. Жалковська В. Екологічне виховання — у кожную школу! Краєзнавство. Географія. Туризм. 2019. Листоп. (№ 41). С.3.
14. ЗУ «Про освіту». Електроний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
15. ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища». Електроний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
16. Ігнатова, В.А. Екологічна культура: учбовий посібник. 2018. 212 с.
17. Іщенко Л.В. Змістова характеристика екологічного виховання дітей 6-7 років. Наука і освіта. 2018. №1/2. С.41-45.
18. Колонькова О. Застосування тренінгів у екологічному вихованні старшокласників. Шкіл. світ. 2012. Листоп. (№ 41). С. 4.
19. Колонькова О. Поводитися з позиції екологічної доцільності. Шкіл. світ. 2014. Жовт. (№ 39). С.1-2.
20. Колонькова О. Самоаналіз у екологічному вихованні старшокласників. Біологія і хімія в шк. 2015. №1. С.42-45.
21. Колонькова О. Технології екологічного виховання. Шкіл. світ. 2013. Лют.(№ 5). С. 3.
22. Комендар В.І. Проблеми екологічного виховання молоді: Навч. посібник. Ужгород: «Вироб.-видав. комбінат» «Патент», 2014. 15 с.
23. Концепція екологічної освіти та виховання в Україні: проект. 13 с.
24. Кудрявцев В.Н. Зміна цінностей орієнтації учнів стосовно природи як чинник виховання та розвитку особистості. Географія в шк. 2012. № 3. С. 42-51.
25. Куликов В.М. Шкільний туризм. Концепція з критичними оцінками сучасного стану (28 тез). Вісник дитячо-юнацького туризму. 2017. №3. С. 16-24.
26. Лабій Ю. Педагогічні основи екологічного виховання. Вертикаль. 2019. № 1. С 10-12.
27. Лазебна О. Проблемні ситуації як засіб формування активної екологічної позиції школярів. Рід. шк. 2014. Трав. (№ 5). С. 37-39.

28. Лях В. В. Творче використання казок в екологічному вихованні школярів: Метод. посіб. для вчителів, вихователів, студ. вищ. пед. навч. закл. Сумський держ. пед. ун-т ім. А.С.Макаренка. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013.
29. Лях В.В. Казка в екологічному вихованні молодших школярів. Почат. шк. 2019. № 1. С.63-64.
30. Мельник Д.І. Формування екологічної грамотності молодших школярів: 13.00.01 – теорія та історія педагогіки: Автореф. дис. канд. пед. наук. К., 2015. 24 с.
31. Можарова З.А. Програма з екологічного виховання. Біологія в шк. 2019. № 5. С. 49-52.
32. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості. Вища освіта України. 2019. №2. С. 88-92.
33. Муравьев А.Г. Лабораторний екологічний практикум в шкільних курсах біології, екології. Екологічна освіта, 2019. № 2 С. 36 -38.
34. Ніколенко Н. Виховання ціннісного ставлення до природи у молодших школярів. Біологія і хімія в шк. 2020. №2. С.44-46.
35. Панов В.И. Про предмет психології екологічної свідомості. Прикладна психологія, 2020. № 6. С. 8, 13.
36. Пастух Л.В. Екологічне виховання та природоохоронна робота в школі. Біологія. 2014. Груд. (№ 35). С. 8-12.
37. Половинко Г. Шляхи підвищення ефективності екологічного виховання школярів. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2014. Квіт. (№ 16). С. 4-5.
38. Про виховання дітей та молоді: Закон України. Світ виховання. 2014. № 3. С. 7-20.
39. Про національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні: Постанова Президії АПН України від 1 лип. 2014 р. Протокол № 1-7/6-98. Освіта України. 2014. 3 груд. (№ 94). С. 6.
40. Прохоренко О.В. Позакласна робота з екологічного виховання учнів. Шкіль. світ. 2011. Трав. (№ 18). С. 4.

41. Пруцакова О. Дидактичні ігри в екологічному вихованні учнів. Біологія і хімія в шк. 2020. № 6. С. 37-39.
42. Столярчук Г. Вертикаль. 2019. № I. С. 20-22.
43. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Киев.: «Радянська школа», 1994. 212 с
44. Тарасенко Г. Формування естетичного ставлення до природи в системі екологічного виховання школярів. Світ виховання. 2014. Січ. - Лют. (№ 1). С. 16-19.
45. Теплов Д.Л. Екологічне виховання старшокласників в системі додаткової освіти. Педагогіка. 2013. № 10. С. 46-50. Бібліогр.
46. Химинець О. Психолого-педагогічні аспекти екологічного виховання в сучасних умовах. Обрії. 2017. №1. С. 47-51.
47. Хоменко В. Екологічне виховання в школі. Завуч. 2020. Серп. (№ 23/24). С. 23-25.
48. Шаган С Екологічне виховання учнів засобами книги, 2018. 233 с.
49. Шевців З. Екологічне виховання. Завуч. 2020. Листоп. (№ 32). С. 4.
50. Шмалей С.В. Екологічна особистість: Монографія. К.: Б-ка офіційних документів, 2019. 217 с.
51. Якименко С. Екологічні знання – фундамент для формування світогляду. Почат. освіта. 2019. Квіт. (№ 16). С. 2.
52. Янчук І. Проблема формування екологічного світогляду учнів. Завуч. 2013. Груд. (№ 34). С. 6-8.
53. Ясинська А. Психолого-педагогічні умови організації екологічного виховання старших школярів. Рід. шк. 2013. Берез. (№ 3). С.13-15.

ДОДАТОК А: ІНСТРУКЦІЯ ДО ОПИТУВАЛЬНИКА

Виберіть один з варіантів А або Б.

- 1) Для вашого акваріума ви хотіли б завести рибок:
 - А) з гарним забарвленням
 - Б) з цікавою поведінкою
- 2) Ви б визнали для себе більш відповідним заняттям
 - А) збирати гербарій лікарських рослин
 - Б) збирати рослини для виготовлення настоянок
- 3) Якби ви були вчителем біології, то ви б розповідали з великим задоволенням
 - А) про будову тварин
 - Б) про те, як доглядати тварин
- 4) В ботанічному саду ви швидше за все
 - А) милуватиметеся тропічними рослинами
 - Б) захочете отримати відросток для вирощування будинку
- 5) Переглядаючи книгу про гриби, ви більше зверніть увагу
 - А) на те, як вони влаштовані
 - Б) на те, як їх краще зберегти на зиму
- 6) Будучи селекціонером ви воліли б виводити нові сорти
 - А) квітучих культур
 - Б) плодових культур
- 7) Купивши календар ви спочатку прочитаєте
 - А) вірші поетів про природу
 - Б) замітки з блокноту натураліста
- 8) Отримавши диплом вченого агронома ви хотіли б працювати
 - А) в лабораторії
 - Б) на дослідній станції

9) Ви б завели собаку

А) щоб доглядати її

Б) для охорони квартири

10) Ви віддасте перевагу прочитати

А) книгу про красу природи

Б) книгу яка вчить доглядати рослини

11) Якби ви працювали в лісовому господарстві, то віддали б перевагу

А) стежити за зростанням та розвитком дерев

Б) керувати заготівлею цінної деревини

12) Якщо вас запросять провести вихідний на дачі з фруктовим садом,

то ви поїхали

А) навесні

Б) восени